

ČASOPIS
PRO
SOUČASNOU
FILOSOFII

ČÍSLO 1
ROČNÍK 15
2023

FILOSOFIE DNES

Časopis pro současnou filosofii
vydává KFSV FF UHK

Šéfredaktorka: Iva Svačinová
Výkonný redaktor: Hynek Kaplan

Redakční rada: Ronald Loeffler, Ulf Hlobil, Ondřej Beran, Jaroslav Daneš, Petr Glombíček, Tomáš Hirt, Juraj Hvorecký, Vojtěch Kolman, Ladislav Koreň, Ladislav Kvasz, Róbert Maco, Tomáš Marvan, Martin Paleček, Jaroslav Peregrin, Marie Hrdá, Ondřej Švec, Eugen Zeleňák

Editoři: Markéta Panoušková, Hynek Kaplan
Sazba a grafická úprava: Hynek Kaplan

Adresa: Filosofie dnes, KFSV FF UHK Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové

E-mail: hynek.kaplan@uhk.cz

vychází elektronicky,
dvakrát ročně

www.filosofiednes.ff.uhk.cz
ISSN 1804-0969

Ročník 15, Číslo 1 (2023)

Obsah

Studie

Jan Koumar	Opravdová a falešná sláva v rozpravách Fridricha Velikého o hanopisech a posmě- vácích	3
Tomáš Kollárik	Je argument od příčiny k účinku naozaj revidovatelný?	23

Eseje

Robin Kopecký Michaela Jirout Kořová	Obava ze ztráty vlastního aktérství a absence morálního aktéra u autonomních dopravních prostředků	52
--	--	----

Recenze

Nad'a Barochová	Tim Bayne – Philosophy of Mind: An Introduction	62
-----------------	--	----

Opravdová a falešná sláva v rozpravách Fridricha Velikého o hanopisech a posměváčcích

Jan Koumar

*Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova v Praze
Pátkova 2137, 182 00 Praha 8
jan.koumar@gmail.com*

Tento text se zabývá rozbořením pojmu sláva, jak je k nalezení ve filosofických pracích pruského krále Fridricha Velikého (1712–1786), jmenovitě pak v *Rozpravě o posměváčcích* (*Discours sur les satiriques*) a *Rozpravě o hanopisech* (*Discours sur les libelles*) z roku 1759. Fridrich v obou pracích odlišuje falešnou a opravdovou slávu, přičemž falešná sláva je pouhou pozorností davů bez hlubší podstaty, jde o slávu celebrit. Fridrich ji popisuje jako slávu Herostratovu, výjimečně pro ni používá slovo *célébrité*. Pravá sláva je pak popisována slovem *gloire* a jde o etickou kategorii, o slávu, která je motorem činnosti velkých lidí a jejímž soudcem bude historie. Obě slávy jsou sice v obou rozpravách cílem pisatelů satiry a hanopisů, avšak ti místo pravé slávy dosahují pouhé známosti svého jména, pouhé pozornosti davů. Satira a hanopisy jsou v rozpravách odsouzeny proto, že nedosahují pravé slávy, o kterou by měly usilovat, ale pouze slávy falešné, jež je však eticky bezcenná.

Klíčová slova: sláva, Fridrich Veliký, hanopisy, filosofie osvícenství, satira

Úvod

Slavní lidé, tedy jedinci obecně známí a uznávaní pro své dovednosti či úspěchy, jsou nepochybně ti, kteří se nejčastěji setkávají se satirou.

Posměšky a parodie se totiž mnohem snadněji cílí na osoby známé, u nichž i každodenní – u ostatních lidí obvykle nepovšimnutá – selhání působí významně a jejichž chování či rysy lze snadno napodobit. Satiru lze sice definovat jako ostrou kritiku prostřednictvím nadsázky nebo parodie¹, je však významné, že satirik či posměváček svá díla může psát „se smyslem pro morální poslání a pro veřejný zájem“². Není tomu tak však vždy, někdy se satirik morálkou a veřejným zájmem může pouze ohánět, satira má proto mnoho podob. Iuvenalovy satiry tak tónem jednou ironickým, jindy zuřivým kritizovaly autorovy současníky, významné Římány druhého století našeho letopočtu.³ Satira však také může mít podobu jinotajného zobrazení skutečnosti, jako je tomu ve Swiftových *Gulliverových cestách*. Někdy satira představuje obyčejnou zábavu, ovšem jindy připomíná pomluvu. Posměváčky či satiriky tak lze vidět jako umělce, barometr politické svobody, ale též jako obyčejné pomlouvače.

Právě o pomlouvačných hanopisech a satiricích napsal v polovině 18. století dvě filosofické rozpravy král Fridrich II. Veliký (1712–1786), který se jejich cílem sám stával často, nejen pro svou vládu, ale i pro své literární dílo.⁴ Tento *roi philosophe*, autor slavného tvrzení, že král má být prvním služebníkem svého státu, navíc sám vytvořil ovzduší, které německý historik Friedrich Meinecke vnímal jako vleklý zápas mezi filosofickými pohnutkami (*ethos*) a pragmatickými, hrubými politickými silami (*kratos*),⁵ není proto divu, že se mu – jako reprezentantovi tohoto rozporu, a navíc člověku nepochybně slavnému – satira věnovala s obzvláštním zápalem. I když ve zmíněných dvou rozpravách Fridrich Veliký nepsal o vlastní proslulosti, jeho rozlišení slávy opravdové a slávy falešné se úzce váže k podstatě hanopisů a satiry, která nejen proti němu vznikala. Cílem tohoto textu je proto analýza pojmu sláva, který Fridrich zavádí ve své *Rozpravě o posměváčcích* (*Discours sur les satiriques*)

1 *Nové Universum. Všeobecná encyklopedie A–Ž* (2003, s. 984).

2 Quintero (2007, s. 1).

3 Viz Iuvenalis (1972).

4 K debatě o politické i morální povaze hanopisů a satiry v 18. století více viz. Kapp, V. (1984): „Satire et injure au XVIIIe siècle: le conflit entre la morale et la politique dans le débat sur les libelles.“ *Cahiers de l'Association internationale des études francaises* 1984 (36): 155–165.

5 Meinecke (1924, s. 1–20).

a v *Rozpravě o hanopisech (Discours sur les libelles)* jako pojem etický a jehož dvě podoby slouží k rozlišení činů morálních a nemorálních.

Filosofii Fridricha Velikého byla zatím vzhledem k jeho nepřehlédnutelné osobnosti věnovaná relativně malá pozornost,⁶ známá jsou především díla spadající do filosofie politické⁷ a vojenství⁸, zatímco jeho díla etická jsou často posuzována jen v zrcadle jeho osobnosti, s níž právě neladí. „Filosof ze Sanssouci“ totiž k jiným zásadám vyzýval a jinak jednal,⁹ jeho dílo proto bylo historiky zatraceno jako rozporuplné, plagiátorské¹⁰ a jeho význam byl snížen na pouhé vytvoření atmosféry svobody, v níž mohl pracovat Kant.¹¹ Chceme-li tedy v jeho dvou rozpravách zkoumat představu pravé a falešné slávy, jsou nutné některé předběžné metodické kroky. Oxfordský badatel Avi Lifschitz dochází vzhledem k velikosti autorovy osobnosti a četnosti jeho biografii ke třem: 1. Číst Fridrichovy filosofické spisy bez ohledu na to, jak se shodují či neshodují s politickými a vojenskými činy svého autora. 2. Číst je v jejich kulturním kontextu. 3. Číst je bez psychologizování o motivech autora, jako může být např. snaha o pozdní upřímnost, přetvářka atd.¹² Teprve při takovém přístupu

6 Z četných biografii o Fridrichovi viz např. Blanning (2015), česky pak Stellner (1998) či v němčině Bringmann, W. (2006): *Friedrich der Große. Ein Porträt*. Herbert Utz Verlag, München. Co se Fridrichovy filosofie týče, za pozornost stojí především Lifschitz (2021) a Lifschitz, A. (2016): „Adrastus versus Diogenes: Frederick the Great and Jean-Jacques Rousseau on Self-Love.“ In *Engaging with Rousseau: Reaction and Interpretation from the Eighteenth Century to the Present*, ed. A. Lifschitz, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, s. 17–32. Dále však i rozbor Fridrichovy filosofie vztahující se k debatě o osvícenství: Kraus, H. Ch. (2017): *Der Wendepunkt des philosophen von Sanssouci*. Duncker & Humblot, München, či též Hilliard, K. (2021): „Neology vs. Radical Enlightenment: Gotthilf Samuel Steinbart, Jakob Mauvillon, and Frederick the Great's Essai sur l'Amour-propre envisagé comme Principe de Morale (1770).“ *Publications of the English Goethe Society* 90 (2): 91–166.

7 Například Fridrichovy *Dějiny sedmileté války (Histoire de la guerre de sept ans)* viz OFG (svazek 4, s. 5–264).

8 Například Fridrich II. Veliký (1940), dále např. *Obecné zásady války (Les principes généraux de la guerre)*. OFG (svazek 28, s. 1–108).

9 V *Antimachiavellu* se například vyslovil proti napadnutí jiných států, sám však jen o pár let později obsadil Slezsko. Opačný názor měl sice na Fridricha Jan Mertl, který Fridricha viděl v sepětí politické teorie a praxe (Mertl, 1940). Vzhledem k válečnému datu vydání textu lze ovšem pochybovat o tom, že to myslel vážně.

10 Stellner (1998, s. 486). Stellner si též myslí, že králův písemný odkaz představuje velký problém, neboť vytrhává citáty z kontextu a je plný rozporů (Tamtéž, s. 488).

11 To si myslí např. Röd (2020, s. 379). Ke skutečnému vztahu Kanta k Fridrichovi viz např. Callar, G. (1993): „Kant's Judgment on Frederick's Enlightened Absolutism.“ *History of Political Thought* 14 (1): 103–132.

12 Lifschitz (2021a, s. xvi–xvii).

se totiž Fridrichovo filosofické dílo otevře a odhalí inovativní a unikátní témata. Král se sice bránil vytváření filosofických systémů¹³ a žádný ucelený tudíž nevytvořil, jeho záběr byl však velmi široký. Věnoval se výchově a etice (např. *Dialog o morálce pro potřeby mladé šlechty* (*Dialogue de morale a l'usage de la jeune noblesse*) z roku 1770), navázal na Rousseauův pojem *amour-propre* a v roce 1770 jej použil jako možný hlavní princip morálky (*Esej o sebelásce jako morálním principu* (*Essai sur l'amour-propre envisagé comme principe de morale*))¹⁴, psal recenze na aktuálně vydané knihy (např. Holbachův *Système de la nature*) a vedl obsáhlou korespondenci s Voltairem a dalšími filosofy, matematiky i básníky.

I když byl Fridrich král osvěcenský a jeho mladším současníkem byl Kant¹⁵, který dva roky před královou smrtí osvěcenství popsal jako dobu vykročení z neschopnosti používat vlastní rozum samostatně, bez vedení někoho jiného,¹⁶ Fridrich sám se k filosofické debatě svých současníků připojoval jen málo. V politické filosofii hledal legitimizaci královského úřadu ve společenské smlouvě,¹⁷ kromě zmíněného Voltaira, Rousseaua a obdivu k racionalistické filosofii Christiana Wolfa¹⁸ však navazoval především na helénistickou filosofii, z níž měl v oblíbě především stoicismus. V jeho díle tak lze identifikovat jako zdroje především *Hovory k sobě* Marka Aurelia, Ciceronovy *Tuskulské hovory* či Senekovy *Dopisy Lucilioví*. Přesto však ve své soukromé knihovně v zámku v Sanssouci měl i práce filosofů své doby či výtisk slavné *Encyklopedie*.

13 „Vášnivý sklon filosofů tvořit systémy ohrožoval odedávna lidské myšlení.“ Fridrich II. Veliký (1940, s. 140).

14 I když i v *Eseji o sebelásce* Fridrich Veliký pojem slávy, marnivosti a pýchy tematizuje (viz závěr této práce), vzhledem ke zcela odlišnému zaměření eseje i faktu, že jde o dílo o jedenáct let mladší než obě diskutované rozpravy, zde rozbor a odlišnosti Rousseauova a Fridrichova pojmu *amour-propre* neprovádím. Více k němu viz např. Lifschitz, A. (2016): „Adrastus versus Diogenes: Frederick the Great and Jean-Jacques Rousseau on Self-Love.“ In *Engaging with Rousseau: Reaction and Interpretation from the Eighteenth Century to the Present*, ed. A. Lifschitz, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, s. 17–32.

15 Kant byl nicméně skeptický ke králům filosofům, neboť „vlastnění moci nevyhnutelně kazí svobodný úsudek rozumu“. (Kant 2013, s. 131).

16 Kant (2013a, s. 148).

17 Lifschitz (2021, s. xix).

18 Ke vztahu Fridricha k Wolfově filosofii viz Droysen, H. (1910): „Friedrich Wilhelm I., Friedrich der Grosse und der Philosoph Christoph Wolff.“ *Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte* 1910 (23): 1–34.

V té encyklopedisté slávu, kterou Fridrich v obou výše zmíněných rozpravách tematizoval, spojovali s úctou a obdivem, rozlišovali však mezi slávou ve smyslu proslulosti (*célébrité*) a slávou ve smyslu morální hodnoty (*gloire*).¹⁹ Tam, kde proslulost je založena na něčem, co masy považují za ohromující či mimořádné, sláva ve smyslu morální hodnoty povznáší nad síly přírody. Jelikož je sláva vždy založena na mínění či názoru, v závislosti na tom, zda je takový názor správný či nesprávný, encyklopedie odlišuje pravou a falešnou slávu. Falešná sláva se zakládá na iluzi čehosi mimořádného, jde o slávu blahobytu, který dává Štěstěna, může mít ale těž podobu vojenských vítězství, které ač nejsou ničím jiným než masakrem, dávají vítězi aureolu čehosi neobyčejného. I pravá sláva má dva druhy, jedna je založena na příjemnosti dané věci, druhá na užitečnosti. Má však za předmět užitečné, čestné a spravedlivé, spočívá v úsilí, talentu nebo ctnosti zaměřené na štěstí lidí.²⁰

Tuto encyklopedickou definici Fridrich pravděpodobně znal, i když sám se k pravé a falešné slávě postavil jinak. Obě jeho rozpravy vznikly v roce 1759. Pojmeme-li je jako tematický celek, pak v něm Fridrich postupoval od obecných úvah k ilustraci na fiktivní realitě. Nejprve pojednal o satíře a jejích autorech v *Rozpravě o posměváčcích* v březnu 1759. Probraná témata i vlastní závěry pak ukázal na příkladu rozhovoru s hanopiscem, tuto práci vydal o dva měsíce později, v květnu 1759, pod názvem *Rozprava o hanopisech*.²¹ Nemělo jít o první ani poslední odkaz k pamfletům, které o něm kolovaly po celé Evropě, v *Dějínách sedmileté války* se o pět let později znovu vyjadřoval k urážlivému stylu spisů, jejichž vydávání podporovala rakouská kancelář a říšský sněm v Řezně.²² Avšak v rozpravách Fridrich k rozboru satiry a hanopisů použil pojem slávy jako etické měřítko.

Rozprava o posměváčcích (*Discours sur les satiriques*)

Ve starší z obou rozprav Fridrich slávu (*la gloire*) jmenuje za klíč jak k pochopení posměváčků, tak těch, na něž jejich satira míří. Velké

19 Marmontel (1757, s. 716).

20 Tamtéž, s. 718.

21 OFG (svazek 9, s. IV–V).

22 Tamtéž, svazek 4, s. 205. Rakouskou kancelář Fridrich myslí Geheime Haus-, Hof- und Staatskanzlei.

osobnosti (v rozpravě především panovníci) mají slávu dostávat jako odměnu za namáhavou práci, ale i jako povzbuzení k dalším činům, protože za vše zodpovídají, na vše musí myslet a všemu předcházet, což nutně vzbuzuje pocity únavy a touhu po „filosofickém odpočinku v soukromém životě“.²³ Sláva tak má být motorem jejich činnosti. Touhu po ní Fridrich nalézá v pozadí všech velkých činů:

„Láska k opravdové slávě (*l'amour de la vraie gloire*) je principem hrdinských činů a všeho užitečného, co bylo na světě vykonáno. Proč se člověk zabíjí ve službě vlasti, když ne proto, aby si vysloužil uznání těch, kdo ho přežijí? Proč pracují spisovatelé a umělci, ne-li proto, aby si získali potlesk, aby se proslavili, aby dosáhli nesmrtelnosti?“²⁴

Jak však dále z textu vysvítá, sláva jednoho u druhého vyvolává vášně. Ty mohou podle Fridricha vést ke dvěma extrémním cestám, jimiž se dotýčný snaží je kompenzovat. Jde jednak o lichocení, a jednak o satirické zesměšnění. Proti pochlebníkům se Fridrich již vyjádřil o téměř dvacet let dříve v *Antimachiavellu* (1841), kde je považoval za lidi bez ctnosti, kteří svou činností ještě rozmnožují existující neřesti panovníků.²⁵ V první z probíraných rozprav je však staví do kontrastu k posměváčkům, jde totiž podle něj o dva protikladné extrémy. Tam, kde lichotník škodí tím, že chválením činů neřestných povzbuzuje k zaslepenosti, posměváček očerňuje a zpochybňuje zásluhy a ctnost. Mechanismus obojího je stejný: jde o přehánění, v jednom případě v touze mít ze slavnějšího vlastní prospěch, v druhém pak v touze jej ponížít a sám si tak připadat povýšenější.²⁶ Zveličení je u posměváčků písíciích pamflety pochopitelně účelové, snaží se vzbudit dojem, že celý vesmír je v nebezpečí, v realitě jde ale pouze o „psa štěkajícího na Měsíc“.²⁷ Fridrich nicméně přichází s pozoruhodným důvodem, proč ke zveličování dochází. Zatímco v minulosti totiž pochlebování i zesměšňování platilo osobám krutým, hod-

23 Tamtéž, svazek 9, s. 56.

24 Tamtéž, s. 57. Překladačem všech citací z Fridrichových rozprav je autor této práce.

25 Viz Fridrich II. Veliký (1940, s. 160–162), totéž pak v originále OFG (svazek 8, s. 161–163).

26 OFG (svazek 9, s. 50 a znovu pak 51).

27 Tamtéž, s. 51.

ným nenávisti, které Fridrich pojmenovává jako zrůdy (*les monstres*)²⁸, ve své současnosti nachází lidi stejného vzdělání, víceméně stejného zevnějšku a zhruba stejně vychované ke zdvořilosti a slušnosti.²⁹ To zhlazuje extrémny, objevuje se tak nejen méně mimořádných géniů, ale i méně zrůd, které se hnuší světu: satirici si je proto svým zveličováním prý vytváří. Právě proto, že tedy v dané době není žádný Nero, je k němu každý panovník přirovnán. I když následně samotné pisatele satiry obviní z averze k zásluhám jiných a ze zoufalosti³⁰, nejsou v tom nijak mimo průměr, navíc je neobviňuje ze závisti, tu přičítá pouze jejich mecenášům. Pokud tedy Fridrich považoval za platnou Aristotelovu představu, že závidí ti, jimž jsou určití lidé rovni nebo se jim alespoň rovni zdají být, a že předmětem závisti jsou všechny činy nebo statky, v nichž lidé hledají slávu³¹, pak činy, v nichž hledají slávu satirici, se od činů předmětů jejich kritiky musí lišit.

Satira, ke které se Fridrich obrací, totiž nemá na mysli veřejný zájem a nejde o pouhou legraci. Jde o hrubé pomluvy, které poukazují na nedokonalost výše postavených – u nichž se vyžaduje dokonalost. Útoky jsou zacíleny vždy právě na to, co je základem práce daného člověka. Finančnímu kontrolorovi tak Fridrichův hanopisec připisuje, že je lupič, povahově tvrdý a neústupný, protože takového jej poznávají neplatiči. Ministr války je obžalován z neschopnosti udržet hroící se armádu a pevnosti, protože tak se ukazuje jeho neschopnost. Státní ministr pak má být zcela neinformovaný v oboru, který řídí, jeho podřízení na něj pracují a on je za to nikdy neodmění. Vládce je zase lakomec, který se nikdy neodvděčuje za zásluhy.³² Stereotypní obžalování z nedostatečnosti právě v tom, co je pro daný terč pomluv základní, není potřeba

28 Mezi ně počítá jednak Nera a Caligulu, ale i mladší příklady. Jde o francouzské krále z dynastie Valois: bezskrupulózního Ludvíka XI. (1432–1483) a vražděním hugenotů za bartolomějské noci proslulého Karla IX. (1550–1574), dále za nelitostného krutovládce považovaného španělského krále Filipa II. (1527–1598) či borgiovského papeže Alexandra VI. (1431–1503), proslulého nevázaným životem, nepotismem a vražděním politických odpůrců. Je ovšem zajímavé, že v případě těchto mužů se Fridrich sám stává pamfletistou: hodnocení strašlivých činů Alexandra VI. totiž ze značné části vznikalo na základě nepodložených pověstí, stejně tak hodnocení Karla IX. jako zrůdy je založené spíše na pamfletech než na reálné historii.

29 OFG (svazek 9, s. 50).

30 Tamtéž, s. 52–53.

31 Aristotelés (2010, s 118–119, 1387b–1388a).

32 OFG (svazek 9, s. 51–52).

dokazovat, neboť „nevzdělaný svět, který má sklon věřit spíše zlu než dobru, lačně přijímá špatné dojmy“.³³

Pisatele satiry Fridrich obviňuje, že nepracují pro sebe, ale jsou najatí jinými,³⁴ jejich ctížádostí je ale sláva. Jde však o slávu falešnou, neboť není založena na reálném podkladě. Právě proto, že ve Fridrichově současnosti má být většina lidí průměrných, trpí každý pocitem, že dosáhne na úspěchy ostatních, a dokonce je předčí. Falešná sláva se tudíž liší od té pravé. Z ní neubírá, naopak vytváří alternativní kategorii. Co Fridrich nezmiňuje, je fakt, že falešnou slávu posměváčci dodávají i terčům svého posměchu, lidem, kteří již pravou slávu mají, a proto poutají jejich pozornost. Satira je ovšem činí slavnějšími ve smyslu „každá pozornost je dobrá“, ze strany satirou pomlouvaných osobností proto nejde o slávu chtěnou. Falešná sláva je pouhou pozorností, kterou čtenáři následně věnují zesměšňované osobě. Posměváček nepochybně očerňuje, z činů jistě nedokonalých, ale konaných s vizí obecného blaha, dělá činy sobecké a uboze přízemní. Avšak očerněním přitahuje k osobě vládce (Fridrich se totiž v kritice satiry nepochybně vyjadřuje především k posměškům mířeným na něj samotného) pozornost jiného typu. Naleznou se tací, pro něž morálnost daného činu je tvořena jeho skandálností, pro něž drzost je hodnotnou a sama nevšednost je hodna pozornosti. To je podle Fridricha důvod, proč satirik svá díla píše, přitahuje pozornost na sebe, riskuje svůj život či svobodu, nikoliv aby napravil, co považuje za nemorální, ale aby si ukousl z pozornosti a slávy, kterou závidí. Avšak – co již Fridrich neříká – posměváček tím zároveň nechtěně stejný typ pozornosti přitahuje na objekt svého zájmu. Zesměšní-li tedy Voltaire Fridricha jako homosexuála odsouzeného hrát pouze pasivní roli, neboť jej pohlavní choroby zbavily schopnosti erekce,³⁵ přitahuje tím ke králi pozornost jiných homosexuálů, což mu – v případě, že obvinění bylo pravdivé – přináší prospěch: více známosti.³⁶ Jenže o tento typ slávy,

33 Tamtéž, s. 53.

34 Tamtéž, s. 50.

35 Což Voltaire skutečně rád tvrdil. Ke sporu panovníka s Voltairem i zmíněnému zesměšnění krále ve Voltairových pamětech viz Stellner (1998, s. 246–250).

36 K Fridrichově homosexualitě blíže viz Např. Shoober, J. (2021): „Frederick the Great's Sexuality – New Avenues of Approaches.“ *History in the Making* 2021 (8): 1–18. Dále Blanning (2015, s. 51 a 445).

o pouhou pozornost či strach králi nejde. Jeho cílem je pravá sláva, vedle níž tato falešná nemá etickou hodnotu.

Z první Fridrichovy rozpravy tak lze odvodit, že falešná sláva – vlastně pouhá pozornost davů – není ničím, o co by velký člověk měl stát. Postrádá etický rozměr. Slávou ve smyslu pozornosti mají tudíž velcí pohrdat, sama totiž nepřináší trvalou velikost, ale pouze přechodnou pozornost. Posměváček nestojí o hlubší uznání a pravděpodobně povahu pravé slávy nechápe, nebo je pro něj příliš náročná. Posměváček porušuje mravní normy – Hegelovo *Sittlichkeit*³⁷, tedy zvykovou morálku či sociálně vymáhanou konformitu³⁸ – avšak ne proto, že jeho osobní morální přesvědčení – Hegelovo *Moralität*³⁹, tedy subjektivní svědomí jedince – jej nutí jednat lépe, proti většině, která páchá nepravostí⁴⁰. Porušením norem vytváří alternativní slávu, jež je ale pochybná. Nedaří se mu tedy skutečně ukrojit ze slávy druhého. Sám sebe v tom klame, dostává totiž jen odlesk skutečné slávy, přechodnou pozornost, kterou je nutné neustále udržovat, neboť visí ve vzduchu a neobsahuje nic (skutečně) pozoruhodného.

Z *Rozpravy o posměváčcích* tedy vyplývá, že v pravé a falešné slávě jde podobně jako u encyklopedistů o rozdíl mezi *gloire* a *célébrité* či dokonce *notoriété*, tedy o slávu ve smyslu proslulosti, renomé či obecné známosti (*célébrité*, *notoriété*) a slávu ve smyslu morální hodnoty, krásy či působivosti (*gloire*). Avšak základem, na němž tyto dva typy slávy staví, pro Fridricha není názor. Mít slávu ve smyslu *notoriété*, tedy pouhou známost svého jména, navíc s možnými negativními konotacemi, může mít i zločinec (v jeho případě je jeho jméno proslulé negativně). Mít slávu ve smyslu *gloire* však zdaleka není tak jednoduché, i když se jí lze dožadovat či ji proklamovat. Fridrich sice v celé *Rozpravě o satiricích* důsledně používá pouze slovo *gloire*, o tu však satirici mohou usilovat jen stěží. Jim připisuje slávu antického Herostrata, který ve 4. století před. n.

37 Hegel (1991, s. 404).

38 Pojmy jsou zde problematické. Ricoeur (2016, s. 188) naopak normy s donucovacím účinkem nazývá morálkou a etiku nazývá zaměřením dovršeného života. J. Sokol (2016, s. 70) zase kromě těchto dvou vrstev (zvykového mravu a individuální morálky), jmenuje třetí vrstvu, etiku, tedy hledání nejen dobrého, ale nejlepšího.

39 Hegel (1991, s. 404).

40 Exodus 23.2. Vlastní svědomí se totiž v morálce jeví jako vyšší autorita, než je společná norma jednání. Viz Sokol (2016, s. 71)).

I. vypálil Artemidin chrám v Efesu jen proto, aby v souvislosti s hrůznou nesmyslností činu jeho jméno žilo navěky. Špatná sláva, Herostratova, je tedy slávou vraha, který svůj čin spáchal, aby o něm psal denní tisk⁴¹, jde o neblahou proslulost, o falešnou ctížádostivost.

Pokud tedy falešná sláva leží v pouhé známosti jména člověka, v jeho přítomnosti v paměti, která nebere v potaz způsoby, jakými se do ní dostal, ani důvody, pro něž v ní je, pak je otázkou, kdo je arbitrem pravé slávy. Podle Fridricha je to historie,⁴² která podrobuje člověka podobnému soudu, jaký malovali na zdi svých hrobů staří Egypťané. Potomstvo má totiž podle něj soudit nestranně, nemá důvod k soupeření ani lichotkám, a hlavně jej již neovlivňují ani pochvalné řeči ani hanobící satira. Významná tak není světská sláva, ale sláva posmrtná. Potomstvo ji přisuzuje pouze postavám skutečně velkým, ukazuje „člověka zbaveného všech ozdob a toho marnivého převleku, který jej maskoval“.⁴³ Činy mají být konány s ohledem na ni, nikoliv na soud současnosti.⁴⁴

V tom se ovšem Fridrich odchyluje od stoického ideálu, kterého si vysoce cenil. Zatímco se totiž jeho filosofičtí přátelé Voltaire a d'Alembert soustředili kolem modernějších filosofických koncepcí⁴⁵, inspirací pruského krále byl především Marcus Aurelius, jehož *Hovory k sobě* mívával na pracovním stole trvale otevřené a k jehož osudu vládcе filosofa se rád připodobňoval.⁴⁶ Avšak Marcus Aurelius měl k posmrtné slávě stejné pohrdání, jaké pociťoval k chvále obecně:

„A dejme tomu, že by i ti, kteří budou na tebe vzpomínat,
byli nesmrtelní, a že by i tvá památka byla nesmrtelná: co ti

41 Za připomenutí zde stojí v psychologii známý Herostatův syndrom, tedy snaha vejít ve společenskou známost za každou cenu. Tento syndrom bývá spojován s terorismem. Viz např. Borowitz (2005, kap. 1).

42 OFG (svazek 9, s. 5).

43 Tamtéž, s. 57.

44 V pozdějším Fridrichově díle, *Dialogu o morálce pro potřeby mladé šlechty* (*Dialogue de Morale a l'usage de la jeune noblesse*) z roku 1770 stojí také dobrá pověst jako pohnutka k dodržování pravidel morálky a zákonů. Zde však pod vlastní pověstí není míněn názor druhých, ale uspokojení, které cítím, když sám sebe považuji za dobrého a rozumného člověka. Dobrá pověst je povznesením se nad lidské slabosti.

45 K tomu blíže viz Lim, S. (2017): „Frederick the Great and Jean le Rond d'Alembert on Philosophy, Truth, and Politics.“ *The Historical Journal*. Cambridge University Press, 61 (2): 357–378.

46 Blanning (2015, s. 119).

to prospěje? A nemyslím ani, až zemřeš, nýbrž zaživa: co ti prospěje sláva?“⁴⁷

Fridrich s tímto názorem císaře stoika nesouhlasil, udal k tomu ovšem důvod. Na konci rozpravy tvrdí, že i když pro duši má přitažlivost především ctnost – dobro milované samo pro sebe bez dalších motivů – neměli bychom odsuzovat dobra (*les biens*), která vyvolávají touhu po slávě. Neboť člověka, to zvíře nejdivočejší ze všech (*le plus farouche de tous*) je třeba zkrotit a podnícení touhy po slávě k tomu může dobře přispět.⁴⁸ V takovém tvrzení se opřel o Ciceronovu řeč na obranu básníka Archia, která touhu po slávě – po té skutečné, založené na něčem, co může posoudit i historie – obhajuje. V ní se totiž tvrdí, že i mnozí filosofové svá jména uváděli pod tituly právě těch děl, která psali proti marnivé slávě.⁴⁹ Fridrichovým cílem proto v *Rozpravě o posměváčcích* je zkrocení člověka, jeho uvázání do sítě mravních norem, pouze v jejímž tkanivu může dosíci skutečné slávy.

Že se tak ale neděje, dokazuje sama existence falešné slávy. Ta je pokrytectvím. Proslavuje sice jedince, ale činí tak mimo toto předivo pravidel společnosti, je pouze odrazem skutečné slávy, neboť postrádá podstatu. To, že práce posměváčků nějaké slávy docházejí, Fridrich kritizuje. Satira tak není odsouzena z důvodu závisti jejích pisatelů či jejich úplatnosti, ale proto, že nedosahuje svého cíle. Usiluje o slávu, ale získává pouhou pozornost.

Rozprava o hanopisech (Discours sur les libelles)

V druhé z rozprav Fridrich Veliký své pohrdání satirou a hanopisy rozpracovává na příkladu. Jde o rozhovor krále s neznámým pamfletistou

47 Aurelius (2011, s. 53, IV, 19). Stejně se slavný císař vyjadřuje i jinde: „Kolik lidí navýsost velebených již upadlo v zapomenutí! A kolik jejich velebitelů už dávno odtud zmizelo?“ Tamtéž, s. 88, VII, 6. či: „...zakrátko nezbyde z tebe nikde nic, zrovna jako z Hadriána a Augusta“ Tamtéž, s. 102, VII, 5.

48 OFG (svazek 9, s. 58).

49 Cicero (s.d. kap. 26). *Ipsi illi philosophi, etiam in eis libellis quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt.* OFG (svazek 9, s. 57) citaci chybně uvádí jako kapitulu 9.

při náhodném setkání v Holandsku, které Fridrich navštívil v roce 1755.⁵⁰ Ať již jde o událost fiktivní nebo skutečnou, pamfletista slouží k popisu povahy, kterou v předchozí rozpravě Fridrich přiblížil pouze letmo, ukazuje se na něm však také ilustrativní příklad falešné slávy a jejích projevů. Hanopisec je slavný, ale stěží lze říci, že pro své zásluhy. Hostinský jej Fridrichovi cestujícímu inkognito představí jako dobyvatele, který ničí, namísto aby vychovával, jako člověka parazitujícího na svých pánech, kterým obětoval jejich konkurenty, člověka, který svého nemá nic, protože každý kus jeho nábytku nese jméno toho, za jehož zostuzení dostal zapláceno.⁵¹ Fridrich jej nejprve pozoruje, následně s ním zahájí rozhovor a vyptává se na povahu jeho práce. Na konci textu se k hovoru přidá jeden z hostů, když zmíní železnou klec, do níž prý Ludvík XIV. dával zavírat pomlouvače. Hanopisec zmlkne, je ponechán svým myšlenkám a Fridrich text uzavírá tvrzením, že i hříšník, který potlačí výčitky svědomí, nezůstává ušetřen obav, že „ctnostný život je jediný klidný“,⁵² což bylo královo dlouhodobé přesvědčení, které propagoval i v pozdějších pracích.⁵³ I když tedy hanopisec může vítězit podle běžných, materiálních kritérií (má totiž peníze, falešnou slávu a strach svého okolí), chybí mu zcela zásadní klid duše, *απαρξία* či její stoická verze: *ἀπάθεια*.

Rozprava nabízí pohled do motivací hanopisce na více rovinách. Především ukazuje, že jeho uspokojení pochází ze skutečnosti, že se pouští do odvážných kousků, riskuje mnoho, když nikoho nešetří. Z pohledu naší doby by se tedy dalo říci, že hanopisec svou práci bere jako adrenalinový sport. Činí tak samozřejmě za úplatu, avšak svou prodejnost skrývá za cenné hodnoty: prosazování svobody, nezávislosti a práv. Hanopisec se dále nepovažuje za lenocha, zdůrazňuje, že jeho sláva je odměnou za práci. Pokud tedy v předchozí rozpravě Fridrich falešnou slávu popisoval

50 Cestoval tehdy přes hannoverské území inkognito a z jeho cesty se dochovala řada anekdotických historek, v nichž ho hostinský či slavný učenec nepoznají a hovoří s ním jako s pouhým flétnistou, za něhož se vydával. Stellner (1998, s. 265). Rozprava o hanopisech na tyto historky do jisté míry navazuje.

51 OFG (svazek 9, s. 62).

52 Tamtéž, s. 67.

53 Například v pozdější *Eseji o sebelásce jako morálním principu* (*Essai sur l'amour-propre envisagé comme principe de morale*) Fridrich tvrdí: „Opakuji, že neexistuje žádné jiné štěstí než klid duše, proto nás náš zájem musí vést k hledání tohoto vzácného dobra“ OFG (svazek 9, s. 107).

jako Hérostratovu touhu proslavit se bez ohledu na závažnost činu, který k ní povede, nyní nabízí pohled na základ sebeúcty takového Hérostrata. Je jím práce a riziko:

„... dal mi poznat, že není nic věhlasnějšího (*illustre*) a odvažnějšího než směle riskovat, že placeni nejsou ti, kdo chodí po ulicích, ale ti, kdo tančí na laně, a že člověk nesmrtelnost svému jménu zajistí jedině obtížnými a riskantními činy. Ano, „dodal“, s radostí bych se vystavil nejkřutějšímu mučednictví, abych hájil svou nezávislost, svou svobodu, svá práva a své vnitřní uspokojení, které nacházím v tom, že glosuji celý svět.“⁵⁴

Vnitřní uspokojení, pro něž by se mučednictví rád vystavil, ovšem není nic víc než potěšení ze slávy. Právě ta mu přináší pocit svobody a nezávislosti, díky které sám sebe vidí jako velikána, situuje se do role muže mocného. Okolí mu sice prokazuje úctu a strach, avšak hanopisec na něj hledí se slitovným opovržením.⁵⁵ To ukazuje povahu falešné slávy. Pozornost davů je snadné získat, davů si proto není třeba vážit. Protože obdivují slávu bez podstaty, nejsou jedineční, jde o dav, nikoliv o skupinu jednotlivců. Jejich pozornost je sice hanopiscovou ctižádostí, potřebuje si ale hlavně cenit sám sebe, chce si skutečně slavný připadat. I když skutečnou slávu nezískává, alespoň si ji nalhává a z pozice slavného jedná.

Sám sobě totiž přisuzuje roli štěstěny. Když se mu zalíbí, vnáší do srdcí lidí zoufalství a odnímá jim plody dobrodiní, které jim prý nepřinesla tvrdá práce, ale pouhá náhoda. Svě dílo považuje za spravedlivé, jde totiž o nápravu věci: satira podle něj ponižuje ješitnost a aroganci neprávem povýšených, vychází ze skutečnosti, že všichni lidé jsou špatní.⁵⁶ Sám sebe však nejen nepovažuje za špatného, ale ani za arogantního, ačkoliv se jinak řadí k povýšencům a vystupuje tak i navenek. Považuje se naopak za světce a lituje, že se nenarodil v dobách prvních staletí církve, kdy by jej za jeho práci jako světce pronásledovali.

54 Tamtéž, s. 66.

55 Tamtéž, s. 62.

56 Tamtéž, s. 64.

Fridrich tak ukazuje, že hanopisec o skutečnou slávu sice stojí, ale protože ji nepochopil, nemůže jí dosáhnout. Uniká mu její povaha, považuje ji za plod náhody. Jde mu explicitně jen o nesmrtelnost jeho jména, tedy o proslulost ve smyslu *célébrité* či *notorieté*, nikoliv o nesmrtelnost jeho činů ve smyslu morální hodnoty. Že není orientován na budoucnost, která jeho činy bude soudit, ukazuje jasně. V nejistém světě, v němž hraje roli vrtkavé štěstěny – která tu a tam někoho vyzdvihne a jiného srazí bez ohledu na jeho zásluhy – je on spolehlivou jistotou. Je tím, kdo řídí, co si lidé budou myslet.⁵⁷ Je králem vládnoucím perem všem mocným. Hanopisec tedy mluví proto, že prohlédl vzájemnou nenávist a závist mocných, a také proto, že jej nelze umlčet:

„... přijímám dotace, které mi platí špatnost jedněch, abych odhalil hanebnost druhých. Proto zdaňuji pány a knížata, jsou mi otroky, jejichž jména prodávám tu levněji tu draž, podle toho, jak obtížné je mi překousnout jejich zásluhy. V činnost uvádím nenávist a závist.“⁵⁸

Falešná sláva se zde tedy podává nejen jako proslulost, ale i jako moc. Hanopisec chce být vládcem, jako vládce se chová a jako vládce jej Fridrich od počátku i popisuje.⁵⁹ Rozehráním vzájemné závisti a nenávisti ovládá mocné, svým perem se stává silnější než oni. Mocné a bohaté tohoto světa zdaňuje a pracuje s jejich obavami i tajnými motivacemi. Má-li etické pochybnosti o správnosti svého konání u těch, kterým i on přiznává zásluhy, umlčuje je penězi.

Taková představa slávy vypadá poměrně moderně, jako ze snu běžného dospívajícího: jde o bohatství, moc a proslavenost vlastního jména, přičemž však důvod této proslavenosti chybí. Co se týče samotného přístupu ke slavným, na nichž vydělává peníze i slávu, hanopisec je moralistou. Nachází morální pochybení v druhých, jejichž napravení považuje za svůj úkol, sám však má pocit, že žádné morální chyby nemá. Falešná sláva mu slouží k ospravedlnění vlastních činů,

⁵⁷ Tamtéž, s. 65.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Mluví o něm jako o despotovi, papeži, tvrdí, že sedí na trůnu. Tamtéž, s. 63–64.

předvádění se je podle něj totiž tím nejlepším protilékem na případné opovržení.

Závěr

Rozprava o posměváčcích a *Rozprava o hanopisech* Fridricha Velikého z roku 1759 jistě odráží dobové milieu, které – jak navrhoval v úvodu zmíněný Avì Lifschitz jako jedno z kritérií pro přístup ke králově dílu – má pro její čtení význam. Druhá polovina 18. století je totiž dobou, kdy vznikají celebrity, definované jako osoby podřízené neukojitelnému zájmu veřejnosti.⁶⁰ Proslavený byl sice jistě Rousseau či Diderot,⁶¹ avšak celebrita, jako osoba slavná pro svou slávu⁶² byla přece jen v té době zjevem novým. Obě rozpravy však dále rozpracovávají názory encyklopedistů. Ti také oddělují pojem *gloire* od *célébrité* (sláva ve smyslu proslulosti), či pouhého obdivu, sláva ve smyslu *gloire* je pro ně vynikající pověstí dané osoby.⁶³ Voltaire ve svém popisu slávy v *Encyklopedii* sice dodává, že předpokladem pravé slávy jsou oslnivé činy, ctnosti a nadání, falešnou slávu však vidí jen jako pověst (*la réputation*).⁶⁴

I Fridrich Veliký odlišuje pravou slávu od falešné, zcela jistě by však k té falešné neřadil vojenská vítězství, stejně tak by rozlišení obou nestavěl na názoru. Jeho pohled na věc je odlišný. Pro slávu v obou rozpravách používá důsledně slovo *gloire*, slovo *célébrité* je použito pouze jednou v *Rozpravě o hanopisech*, když se hanopisci předpovídá, že špatně skončí dříve, než svému jménu získá slávu (*célébrité*), kterou čeká.⁶⁵ Vzdor tomu však Fridrich slávu ukazuje ve dvou podobách. První, skutečná (*gloire*), má etické zaměření, nejde v ní tedy o ipseitu v podobě sebeoceňování, ale o zaměření na dobrý život.⁶⁶ Je to sláva, jejíž povahu posoudí teprve historie, nemusí tedy být dostupná *hic et nunc*. Druhá, falešná (*célébrité* či *notorieté*), je ovšem cílem pisatelů satiry a hanopisů.

60 Lilti (2017, s. 111).

61 Viz např. Vila (2018, s. 92–122).

62 To je však relativně nedávná definice Daniela Boorstina (1961, s. 57).

63 Marmontel (1757, s. 716).

64 Voltaire (1757, s. 716).

65 OFG (svazek 9, s. 66).

66 Ricoeur (2016, s. 190).

Navzdory jedinému použití slova *célébrité*, Fridrich mluví právě o ní, když pisatelům pomlouvačné satiry připisuje Herostratovu slávu, či když ústy hanopisce pronáší chválu na proslavenost vlastního jména. Pisatelé satiry a hanopisů tento druh slávy touží mít, nejde ale o záležitost etickou, jde o slávu ve smyslu známosti, za níž nestojí nic. Je dostupná ihned, je však pomíjivá, protože pozornost je prchavá a je třeba ji udržovat. I když část této slávy dávají autoři pamfletů samotným očerňovaným osobám, ty o ni podle Fridricha nemohou stát. Mají zato stát o skutečnou slávu, je pro ně motorem jejich činnosti, pro ni se vzdají klidu či pohodlí v ústraní a raději podstupují problémy.

Kritika takto slavných ze strany satiry a hanopisů je však z tohoto pohledu pouhým moralismem. Střetávají se v ní dva odlišné koncepty a dochází k nepochopení. Posměváčci moralizují bez odůvodnění,⁶⁷ vynášejí etické soudy bez pochopení podstaty jevů⁶⁸ a protože touží proslavit své jméno, nikoliv jakoukoliv ctnost či dokonalost, účelově rámuje zesměšňované osoby do morálních pojmů, jimž ale stěží rozumí.⁶⁹ Neusilují tím o vlastní morální povýšení, jejich cíl je skromnější, je jím pouhá známost jejich jména a pozornost davů.

Obě rozpravy Fridricha Velikého tak při analýze práce posměváčků a hanopisců staví na dvou verzích slávy. Slávu v té době vznikajících celebrit pojmenovávají jako falešnou, jde o známost jména bez významnosti činů, o pozornost získávanou moralistní kritikou velkých mužů. Tuto slávu rozpravy kritizují, právě na jejím základě jsou autoři satirických pamfletů a hanopisů odsouzeni. Slávu těch velkých mužů, proti nimž se satira obrací, naopak rozpravy pojmenovávají jako opravdovou, jejím hodnotitelem jsou budoucí generace, které nebudou posuzovat člověka v jeho předstíraném image, ale jeho práci. K této slávě se Fridrich neobrací jako stoik, není nepotřebná či dokonce ohrožující zásadní ctnost: klid duše (*ἀπάθεια*). Je to vášně, jíž lze využít ke zkrocení jiných vášní, pokud je však dobře vedena.

O jedenáct let později touhu po opravdové slávě Fridrich zahrnul do své představy *amour-propre*, tedy sebelásky, původně Rousseauova

67 Tak moralismus definuje Schopenhauer (1998, s. 292).

68 Tak zase definuje moralismus již poměrně letitý *Etický slovník*. Viz Kon (1978, s. 142).

69 Což je jeden z projevů moralismu, jak jej popisuje Julia Driver (2005).

pojmu, který ale rozpracoval v práci nazvané *Esej o sebelásce jako morálním principu (Essai sur l'amour-propre envisagé comme principe de morale)*⁷⁰. Zde již motorem ctnostného jednání není pouze touha po slávě, ta se stává jednou z šesti podob sebelásky.⁷¹ V *Eseji* však již sláva hraje roli pouze vedlejší a zmíněna je pouze jedna, a to *gloire*, falešná sláva totiž stěží může v morálním principu hrát roli.

Literatura

Aristotelés (2010): *Rétorika*. Petr Rezek, Praha.

Aurelius, M. (2011): *Hovory k sobě*. Arista, Baset, Praha.

Blanning, T. (2015): *Frederick the Great. King of Prussia*. Penguin Books, London.

Boorstin, D. (1961): *The Image: A Guide to Pseudo-events in America*. Harper, New York.

Borowitz, A. (2005): *Terrorism for Self-Glorification: The Herostratos Syndrome*. Kent State University Press, Kent.

Cicero, M. T. (s.d): *Pro A. Licinio Archia poeta oratio*. Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/arch.shtml>.

Driver, J. (2005): „Moralism.“ *Journal of Applied Philosophy* 22 (2): 1737–1751. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2005.00298.x>

Fridrich II. Veliký (1940): „Antimachiavell neboli vyvrácení Machiavelliho Vladaře.“ In *Z politických spisů Fridricha II. Velikého, krále pruského*, ed. J. Mertl, Melantrich, Praha.

⁷⁰ K tomu blíže viz Hilliard, K. (2021): „Neology vs. Radical Enlightenment: Gotthilf Samuel Steinbart, Jakob Mauvillon, and Frederick the Great's *Essai sur l'Amour-propre envisagé comme Principe de Morale* (1770).“ *Publications of the English Goethe Society* 90 (2): 91–166. Dále pak Lifschitz, A. (2016): „Adrastus versus Diogenes: Frederick the Great and Jean-Jacques Rousseau on Self-Love.“ In *Engaging with Rousseau: Reaction and Interpretation from the Eighteenth Century to the Present*, ed. A. Lifschitz, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, s. 17–32.

⁷¹ *Amour-propre* podle Fridricha nabývá podoby: 1. touhy po sebezáchově, 2. touhy být šťastný, 3. strachu z viny a hanby, 4. touhy po slávě, 5. touhy po všem výhodném a 6. hrůzy ze všeho, co sebezáchově škodí. OFG (svazek 8, s. 43).

- Hegel, G. W. F. (1991): *Elements of the philosophy of right*. Eds. A. W. Wood & H. B. Nisbet, Cambridge University Press, New York.
- Juvenalis, D. M. (1972): *Satyry*. Svoboda, Praha.
- Kant, I. (2013): „K věčnému míru. Filosofický projekt.“ In *Studie k dějinám a politice*, I. Kant, OIKOYMENH, Praha.
- Kant, I. (2013a): „Zodpovězení otázky: Co je osvícenství.“ In *Studie k dějinám a politice*, I. Kant, OIKOYMENH, Praha.
- Kon, I. S. (1978): *Etický slovník*. Pravda, Bratislava.
- Lifschitz, A. (2021): *Frederick the Great's Philosophical Writings*. Princeton University Press, Princeton.
- Lifschitz, A. (2021a): „Introduction.“ In *Frederick the Great's Philosophical Writings*, ed. A. Lifschitz, Princeton University Press, Princeton, s. xvi–xvi.
- Lilti, A. (2017): *The Invention of Celebrity*. Polity Press, Oxford.
- Marmontel, M. (1757): „Gloire.“ In *Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonné des science, des artes et des métiers. Tome Septieme*, eds. D. Diderot & J. d’Alembert, Briasson, Paris, s. 716–721. Dostupné z: <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedie/section/S07-8a9c49af0351/?p=v7-p11&>.
- Meinecke, F. (1924): *Die Idee der Statsräson in der neueren Geschichte*. Oldenburg, München.
- Mertl, J. (1940): „Fridrich Veliký, myslitel a státník.“ In *Z politických spisů Fridricha II. Velikého, krále pruského*, ed. J. Mertl, Melantrich, Praha.
- Nové Universum. Všeobecná encyklopedie A–Ž* (2003): Euromedia Group, Praha.
- OFG (1846–1856): Frédéric le Grand. Œuvres de Frédéric le Grand*, ed. Johann David Erdmann Preuß, 30 svazků. R. Decker, Berlin. Dostupné z: <http://friedrich.uni-trier.de/>.

- Quintero, R. (2007): *A Companion to Satire: Ancient and Modern*. Blackwell, Oxford.
- Ricoeur, P. (2016): *O sobě samém jako o jiném*. OIKOYMENH, Praha.
- Röd, W. (2020): *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*. OIKOYMENH, Praha.
- Schopenhauer, A. (1998): *Svět jako vůle a představa*. 1. svazek. NTP, Pelhřimov.
- Sokol, J. (2016): *Etika, život a instituce*. Vyšehrad, Praha.
- Stellner, F. (1998): *Fridrich Veliký. Cesta Pruska k velmocenskému postavení*. Panevropa, Praha.
- Vila, A. C. (2018): *Suffering Scholars: Pathologies of the Intellectual in Enlightenment France*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Voltaire (1757): „Gloire, Glorieux, Glorieusement, Glorifier.“ In *Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonné des science, des artes et des métiers. Tome Septieme*, eds. D. Diderot & J. d'Alembert, Briasson, Paris, s. 716. Dostupné z: <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedie/section/SO7-8a9c49af0351/?p=v7-p11&>.

Abstract

Real and False Fame in Frederick the Great's Discourses on Libels and Satirist

This text deals with the term fame as it can be found in the philosophical discourses written by the Prussian king Frederick the Great (1712–1786) in 1759, namely in *Discourse on the Satirists* (*Discours sur les satiriques*) and *Discourse on Libels* (*Discours sur les libelles*). In both works Frederick distinguishes the false fame from the real one, where the false fame is a simple attention paid by crowds and has no deeper substance, it is the fame of celebrities. Frederick describes it as a fame of Herostratos, rarely he uses the word *célébrité* to describe it. The real fame, on the other hand, is described by the word *gloire* and it is an ethical category, it is the fame which engines the activity of great people and which has history as its arbiter. In the discourses, both kinds of fame are the target of the

satirists and libels' authors, but instead of the real fame they only achieve the popularity of their names, the mere attention of the crowds. Both discourses condemn satire and libels due to their failure in achieving the real fame, which they ought to strive for, and for gaining just the false fame, which has no ethical value.

Key words: fame, Frederick the Great, libels, philosophy of the Enlightenment, satire

Koumar, J. (2023): „Opravdová a falešná sláva v rozpravách Fridricha Velikého o hanopisech a posměváčcích.“ *Filosofie dnes* 15 (1): 3–22. Dostupné z www.filosofiednes.ff.uhk.cz

Je argument od príčiny k účinku naozaj revidovateľný?¹

Tomáš Kollárik

*Filozofický ústav SAV
Klemensova 19, 811 09 Bratislava
tomas.kollarik@savba.sk*

Podľa neformálnej logiky sú možnosti deduktívnej logiky ako nástroja analýzy a hodnotenia bežných argumentov veľmi obmedzené. Aj keď s týmto tvrdením vo všeobecnosti súhlasím, spochybňujem ho v prípade kauzálneho argumentu od príčiny k účinku. V práci najprv na dôkladne vybraných príkladoch ukazujem, že obyčajne inak reagujeme na falzifikáciu záveru argumentu od príčiny k účinku ako na falzifikáciu záveru v prípade iných revidovateľných argumentov. Potom identifikujem všeobecné podmienky a predpoklady, kedy môže byť argument od príčiny k účinku rekonštruovaný ako deduktívny argument. Nakoniec tento argument porovnám s argumentom expertom, ktorý je typickým príkladom argumentov revidovateľných v užšom zmysle.

Kľúčové slová: revidovateľný argument, deduktívny argument, kauzálny argument od príčiny k účinku, determinizmus, formálna deduktívna logika, neformálna logika

1 Úvod

Neformálna logika je zastrešujúci termín pre rozmanité teórie spájajúce východiskový predpoklad, podľa ktorého sú možnosti deduktívnej a induktívnej logiky pri analýze a hodnotení každodennej argumentácie

¹ Tento článok vznikol v rámci projektu VEGA2/0118/24 – *Sociálna povaha normativity ako východisko vysvetlenia vzťahu individuálnej a kolektívnej autonómie.*

veľmi obmedzené. V tejto práci sa zaujímam predovšetkým o hraničný názor niektorých neformálnych logikov, podľa ktorého nemá formálna deduktívna logika s bežnou argumentáciou spoločné nič. Trudy Govier na adresu formálnej logiky hovorí:

„Myšlienka, že má niečo spoločné s konštrukciou a pochopením dobrých argumentov a rozvojom kritických zručností, ktoré sa vzťahujú na prirodzený diskurz, sa vo veľkej miere objavuje v študentských textoch a pedagogických racionalizáciách, ktoré profesori ponúkajú komisiám pre učebné osnovy.“²

Formálny deduktívny logik podľa Govier neanalyzuje „skutočné argumenty“,³ je „manipulátorom so symbolmi“ a „rigoróznosť a istotu svojich dôkazov dosahuje za cenu prázdnoty“.⁴

V práci sa zameriam na predstavenie jedného konkrétneho typu kauzálneho argumentu – argumentu od príčiny k účinku – ako deduktívne platného argumentu. Tento typ kauzálneho argumentu má v bežnom živote významné postavenie. Nie je používaný iba na zdôvodnenie presvedčenia, ale úzko súvisí s rozhodovacími procesmi, pretože rozhodnutie konať, alebo nekonať určitým spôsobom zväčša zakladáme na poukázaní na kauzálne dôsledky daného konania.⁵

Záver argumentov od príčiny k účinku častokrát v prirodzenom jazyku vyslovujeme s určitou mierou neistoty, ktorú vyjadrujeme slovami ako „asi“, „pravdepodobne“, „takmer určite“ atď. V práci objasním ako je takéto váhavé vyslovenie záveru argumentu zlučiteľné s predpokladom o jeho deduktívnom charaktere. Okrem toho uvediem metafyzické predpoklady, ktoré sú nevyhnutnou podmienkou, aby sme mohli argument od príčiny k účinku považovať za deduktívny argument. Tieto metafyzic-

2 Govier (2018, s. 4).

3 Tamže, s. 8.

4 Tamže, s. 9. Podobne rolu deduktívnej logiky v každodennej argumentácii hodnotili napríklad už Gilbert Ryle (1953), Stephen Toulmin (2003), Chaïm Perelman a Lucie Olbrechts-Tyteca (1969). Umiernenejší, no stále kritický pohľad na kompetencie formálnej deduktívnej logiky môžeme nájsť aj v Walton, Reed & Macagno (2008, s. 2) a van Eemeren & Garssen (2020, s. 12).

5 Takéto argumenty napríklad v pragma-dialektike nazývajú pragmatické argumenty a sú podtypom kauzálnych argumentov. (Porovnaj van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2016).

ké predpoklady budú v súlade s príkladmi z bežného života, v ktorých na intuitívnej úrovni odlišim usudzovanie v argumente od príčiny k účinku od induktívneho usudzovania. Argument od príčiny k účinku nakoniec porovnam s argumentom expertom, ktorý je paradigmatickým príkladom revidovateľných argumentov v užšom zmysle, ktoré nepatria medzi deduktívne a ani induktívne argumenty.

2 Argument a argumentácia

V tejto práci budem argumentáciu chápať ako dialogickú činnosť, ktorej cieľom je prijatie nového presvedčenia, respektíve zmena existujúceho presvedčenia, alebo zmena stupňa presvedčenia, alebo zdôvodnenie konania, či zmeny konania. Argument je základný nástroj, ktorý sa v argumentácii používa na dosiahnutie argumentačných cieľov.⁶ Vzhľadom na to, že argumentácia je zmysluplnou činnosťou iba ak je medzi účastníkmi argumentácie nesúhlas, je uvedená definícia konzistentná s pragma-dialektickou definíciou argumentácie.⁷

Mali by sme pracovať s takým pojmom argumentu, aby sme mohli hovoriť o nesprávnych, alebo o chybných argumentoch bez vnútorného protirečenia. To znamená, že argument by nemal byť definovaný napríklad ako množina výrokov, medzi ktorými je relácia logického vyplývania. Pretože (i) v takom prípade by argument, ktorý nie je logicky platný, ani nebol argumentom a teda by sme nemohli povedať: „Tento argument je neplatný.“ (ii) Museli by sme považovať za argument aj to, čo argumentom nie je. Predstavme si knihu, ktorú otvoríme náhodne na dvoch vzdialených miestach, pričom na jednom nájdeme vetu „Julián je starý mládenec“ a na druhom vetu „Julián je muž“. Ide o argument len preto, lebo druhý výrok deduktívne vyplýva z prvého? Samozrejme, že nie. Argument sa totiž vždy viaže na *zámer* uviesť nejaký výrok ako dôvod pre nejaký *iný* výrok. Pri hodnotení argumentu sa častokrát

6 Za argument nepovažujem vysvetlenie (porovnaj napr. Govier 2013). Účelom argumentu je zdôvodniť pravdivosť, alebo prijateľnosť stanoviska, kým účelom vysvetlenia je urobiť zrozumiteľným stanovisko, ktoré je už prijaté a o ktorom sa nepochybuje. Výnimkou je abdukcia, ktorá má okrem vysvetľujúcej funkcie aj zdôvodňujúcu funkciu. K tomu pozri: Bielik, L. (2021): „Abdukcia a jej miesto vo vede a filozofii.“ *Filozofia* 76 (6): 391–406. Dostupné z: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2021.76.6.1>, s. 396).

7 Porovnaj van Eemeren et al. (2014, s. 7).

odhliada od zámeru aktéra a argument sa berie iba ako štruktúra, ktorá pozostáva z predpokladov a záveru. No prísne vzaté, bez zámeru sme vždy v situácii ako v príklade s Juliánom – nanajvýš môžeme pozorovať logické, respektíve sémantické súvislosti medzi nejakými propozíciami; ale nemôžeme hovoriť o argumente.

V dobrom, alebo presvedčivom argumente je medzi výrokom, respektíve výrokmi, ktoré tvoria predpoklady, a stanoviskom, respektíve záverom *relácia podpory*. Správne použitý argument v nejakej konverzácii musí byť taký, že jeho predpoklady adresát argumentu akceptuje. Ak nie je medzi predpokladmi a záverom relácia podpory, alebo ak adresát argumentu neakceptuje predpoklady stanoviska, tak nie je možné *preniesť akceptabilitu* z predpokladov na záver argumentu. Metaforicky povedané, v prvom prípade chýba *to*, čo by malo akceptabilitu prenášať, v druhom prípade zase *nie je* čo prenášať.

Vyššie som napísal dôvody, prečo za argument nepovažujem každú množinu výrokov, medzi ktorými je vzťah podpory, alebo dokonca relácia logického vyplývania, a to ani vtedy, keď si tento vzťah medzi výrokmi uvedomujeme. Podobne nepovažujem za argumentáciu to, keď niekto predstavuje argumentáciu, alebo argument nejakej tretej strany. Príklad, kedy argumentáciu, alebo argument predstavujeme, ale neargumentujeme, je situácia, v ktorej odpovedáme na otázku „Ako znie argument v prospech separácie odpadu?“ Ak adresát otázky tento argument pozná, a v odpovedi ho uvádza, tak nemusí nevyhnutne s danou argumentáciou súhlasiť. Jeho cieľom môže byť napríklad iba *informovanie* adresanta otázky o tom, ako taká argumentácia vyzerá. Ako by sme mohli potom tvrdiť, že dotýčny *argumentoval v prospech separácie odpadu*? Rovnako si myslím, že neargumentujeme ani v špecifických situáciách, ktoré prednedávnom predstavil Marián Zouhar. Príkladom je študent na skúške, ktorý na pokyn učiteľa formuluje argumenty v prospech výrokov, ktoré patria do obsahu nejakého študijného predmetu. Predpokladom je, že medzi učiteľom a študentom, ktorí ani na chvíľu nepochybujú o tom, ktoré odpovede a ktoré argumenty sú tie správne, nie je názorová nezhoda.⁸ Ak by sme súhlasili, že študent v tejto situácii argumentuje, museli by sme asi súhlasiť aj s tým, že počítačový program *Logseq ar-*

8 Zouhar (2020, s. 619).

gumentuje, keď na môj pokyn predloží všetky argumenty v prospech existencie boha, ktoré som uložil do jeho širokej databázy argumentov. Asi by sme namietali, že *Logseq* neargumentuje, pretože tie argumenty nepredložil s úmyslom ovplyvniť moje stanovisko k danej veci. A je to správna námietka, pretože *Logseq* nemá žiadne zámary – ako by ma teda mohol *chcieť* o čomkoľvek presvedčiť? No zmienka o zámeroch nás oblúkom privádza späť k študentovi – pretože ani on *nechcel presvedčiť* učiteľa o predmetnom výroku. Študent *chce* čo najlepšie hodnotenie a preto učiteľovi ukazuje, že na jeho pokyn vie zo svojej databázy poznatkov vytiahnuť relevantné argumenty.⁹

2.1 Revidovateľný a nerevidovateľný argument a neistota

Argumenty môžeme deliť podľa toho, aká je relácia podpory medzi premisami a záverom. Sú dva druhy relácie: (i) pre jednu platí, že žiadne rozšírenie premís o ďalšie premisy nemá vplyv na konečnú podporu záveru a (ii) pre druhú presne toto neplatí. Prvé argumenty nazývame aj nerevidovateľné, druhé revidovateľné. Pod iným názvom ich poznáme aj ako deduktívne a nededuktívne. Deduktívny argument je taký, že nie je možné, aby jeho premisy boli pravdivé a záver nepravdivý. Medzi tieto vylúčené možnosti patrí aj možnosť rozšírenia premís o nejaké iné premisy, v dôsledku ktorého by sa zmenila podpora záveru. O relácii podpory, ktorú poskytujú premisy deduktívnych argumentov svojim záverom, bežne hovoríme ako o *logickom vyplývaní*.

Proponenti argumentov častokrát modifikujú svoje stanoviská výrazmi ako „asi“, alebo „takmer určite“, či „pravdepodobne“ atď., ktoré vyjadrujú mieru ne/istoty, s akou predkladajú záver. Prítomnosť týchto slovíčok môže mať viacero vysvetlení. V jednom prípade môže byť neistota daná povahou relácie podpory – autor argumentu si napríklad môže uvedomovať, že jeho argument je revidovateľný a že nemusí mať všetky informácie, ktoré môžu ovplyvňovať prijateľnosť stanoviska. Proponent argumentu si nemusí byť istý svojim záverom ani, keď je jeho argument nerevidovateľný. To sa môže stať napríklad vtedy, keď má určité pochyb-

9 Zouhar (2020). Ku kritike Zouharovho kontroverzného pojmu argumentácie pozri článok Vladimíra Svobody: Svoboda, V. (2022): „O názorových neshodách ohľadne definície pojmu argumentácie.“ *Filozofia* 77 (1): 48–62. Dostupné na: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2022.77.1.4>.

nosti o niektorej z premís, o ktorej predpokladá (s istou opatrnosťou), že je pravdivá. Napríklad niekto môže vedieť, že parkovisko má štyri zóny. A môže byť presvedčený, že auto nie je v zónach *A*, *B*, a je si takmer celkom istý, že ho nenechal ani v zóne *C*. Teda auto bude (takmer určite) v zóne *D*.¹⁰ Ďalšie zdroje neistoty môžu súvisieť s metodológiu. Pri posudzovaní správnosti induktívnej generalizácie veľmi záleží na tom, ako bola zvolená vzorka. Pretože ak bola zvolená metodologicky nesprávne, tak zovšeobecnenie pozorovanej vlastnosti na celú triedu prvkov znižuje presvedčivosť argumentu, čo vedie k opatrnejším formuláciám stanovísk.

V rámci revidovateľných argumentov spolu s Waltonom, Reedom a Macagnem¹¹ rozlišujem podmnožinu revidovateľných argumentov *v užšom zmysle*, v ktorých podpora medzi premisami a záverom nie je deduktívna ani induktívna. Tieto argumenty majú menšiu kapacitu niesť dôkazné bremeno (*burden of proof*) ako ich deduktívne a induktívne náprotivky.¹² Je im vlastné, že sú náchylné k chybovosti a ľahko prichádzajú o svoju presvedčivosť pri identifikácií nových poznatkov.¹³

2.2 Kauzálny argument od príčiny k účinku

Najprv bude potrebné rozlíšiť *surový* od *spracovaného* argumentu. Surový argument je zachytený v časti diskurzu, v ktorom sa zdôvodňuje nejaké presvedčenie, alebo konanie. Existuje mnoho teoretických rámcov, ktoré poskytujú nástroje na analýzu a rekonštrukciu argumentov. Na jednej strane to môže byť napríklad predikátová logika prvého rádu, na druhej strane pragma-dialektika. Použitie jedného alebo druhého teoretického rámca povedie samozrejme k dvom rôznym výsledkom (rekonštrukciám) toho istého argumentu a možno i k odlišným hodnoteniam.

¹⁰ Tento návrh nezaznel prvý krát. Spomenul ho Pollock pri diskusii o hodnotení zložených argumentov podľa *Princípu najslabšieho článku* (*The Weakest Link Principle*). Podľa tohto princípu sa podpora záveru deduktívneho argumentu rovná premise s najnižšou podporou. Pollock dokonca zachádza tak ďaleko, že každý revidovateľný argument môže byť preformulovaný ako deduktívny argument, ktorého premisy sú podporené revidovateľnými argumentami. (1991, s. 47–48).

¹¹ Walton, Reed & Macagno (2008).

¹² Walton (1996, s. 240).

¹³ Walton, Reed & Macagno (2008, s. 1–2).

Ak surový argument rekonštruujeme v nejakom teoretickom rámci, tak je výsledkom spracovaný argument. Jeden surový argument môže mať mnoho konkurenčných spracovaní a hodnotení.

V tejto práci sa budem venovať špeciálne kauzálnemu argumentu *od príčiny k účinku*,¹⁴ v ktorom sa zdôvodňuje výskyt jedinečnej udalosti. Nebudem teda hovoriť o kauzálnych vzťahoch medzi generickými udalosťami, akými je *škrtnutie zápalkou a horenie zápalky*, ale skôr o jedinečných udalostiach, akými je *škrtnutie touto zápalkou v čase t* a *horenie tejto zápalky v čase t' > t*. Príklady kauzálnych argumentov:

Bude ti zle – tá klobása bola pokazená.

Celú noc nespala; musí byť úplne unavená.

Stlačil to červené tlačidlo, teda sa to o chvíľu zapne.

Vo všetkých týchto prípadoch sa stanovisko, ktoré vyjadruje nejaký účinok, zdôvodňuje výrok, ktorý vyjadruje príčinu. V prvom prípade sa zdôvodňuje očakávaná nevoľnosť tým, že niekto zjedol pokazenú klobásu. V druhom prípade sa zdôvodňuje stav únavy nedostatkom spánku. A v treťom prípade sa zdôvodňuje zapnutie nejakého bližšie neurčeného zariadenia poukázaním na to, že červené tlačidlo bolo stlačené. Vo všetkých troch prípadoch je adresát argumentu vyzvaný k akceptácii stanoviska na základe kauzálnej relácie medzi príčinou, ktorú uvádza dôvod, a účinkom, ktorý uvádza stanovisko.

To, že máme na úrovni surového argumentu dočinenia s kauzálnym argumentom, sa spravidla neprejaví ako vlastnosť argumentu na úrovni spracovaného argumentu v nejakom teoretickom rámci. Ak by sme argument s klobásou rekonštruovali vo výrokovej logike, dostali by sme argument formy *modus ponens*:

$$p \rightarrow q$$

$$p$$

$$\therefore q$$

¹⁴ Literatúra pozná ešte aj kauzálny argument *od účinku k príčine*. Porovnaj napr. Walton, Reed & Macagno (2008, s. 169).

Výroková logika nemá vyjadrovacie prostriedky na to, aby sme v nej zachytili, že pomocou materiálnej implikácie modelujeme vlastnosť kauzálnej relácie, podľa ktorej výskyt účinku výskyt príčiny nie je zlučiteľný s absenciou účinku.

3 Dve situácie

V tejto kapitole predstavím dva príklady a ich predbežné hodnotenie a porovnanie. Cieľom je načrtnúť niektoré relevantné rozdiely medzi vlastnosťami vybraných typov revidovateľných argumentov, ktoré podrobnejšie rozpracujem neskôr.

3.1 Príklad č. 1: Skákajka a oriešky

Predstavme si dlhú radu bielych štvorcových papierikov. O jeden z nich náhodou zavadí okoloidúca veverička Skákajka. Orieho, ktorý pod ním nájde, rýchlo a s chuťou spapá. S opatrnou nádejou pozrie na ďalší papierik. Keď Skákajka nájde oriešok aj pod týmto ďalším papierikom, hneď ho spapá, a rýchlo trieli k ďalším papierikom. Orieho nájde ešte aj pod tretím a aj pod štvrtým papierikom. Ale pod piatym nie je žiaden. Pod šiestym takisto nie. K siedmemu papieriku už Skákajka nepríde a namiesto toho vylezie na najbližší strom.

3.2 Príklad č. 2: Zuzana a svetlo

Zuzana sa tak začítala do svojej novej knihy, že si ani neuvedomila, ako veľmi sa už vonku zotmelo a že na písmená sotva vidí. Príde k vypínaču s úmyslom zapnúť osvetlenie. Zuzane sa ešte nikdy nestalo, aby sa po stlačení vypínača žiarovka nerozsvietila – až doteraz. Zuzana chvíľu prekvapene stojí, ale potom stlačí vypínač ešte raz, tentokrát trochu silnejšie, no stále nič – iba čo je ešte väčšia tma. Zuzana teda otvorí poistnú skrinku a zistí, že poistky sú v poriadku. Potom skontroluje žiarovku – ale aj tá je v poriadku. Nakoniec Zuzana zavolá elektro-inštalátora. Ten po chvíli pátrania zistí, že je pokazený mechanizmus vypínača. Vymení ho, a po jeho stlačení sa svetlo zapne.

3.3 Komentár príkladu č. 1.

Skákajka si všimla, že sa pod papierikom, o ktorý náhodou zavadila, nachádza oriešok. Pri druhom papieriku Skákajka usúdila, že aj pod ďalším bielym papierikom bude oriešok. To je *induktívna predikcia* – takýto úsudok urobíme napríklad vtedy, keď po n opakovaných skúsenostiach usúdime na to, že naša skúsenosť sa zopakuje aj v $n+1$ prípade. No a pri štvrtom papieriku Skákajka uverila, že *pod každým* bielym papierikom štvorcového tvaru je oriešok. Čo sa stalo, keď Skákajka zistila, že pod piatym papierikom nenašla oriešok? Určite prestala veriť, že pod *každým* bielym papierikom štvorcového tvaru je oriešok. Ale skúsenosť s piatym papierikom nestačila na to, aby prestala veriť, že aj pod ďalším papierikom bude oriešok. O toto presvedčenie prišla až potom, čo dva krát za sebou pohla papierikom a nenašla pod ním nič, čo by ju vyťahlo z biedy. Tieto nové zistenia nevedli Skákajku k tomu, aby odmietla svoju predchádzajúcu skúsenosť, že pri prvých štyroch papierikoch si pochutila. Viedli ju k tomu, že odmietla závery induktívnej generalizácie a potom aj induktívnej predikcie. Keď nič iné, tak Skákajka teraz aspoň vie, že nie pod každým bielym papierikom štvorcového tvaru sa skrýva oriešok.

3.4 Komentár príkladu č. 2.

Keďže sa Zuzane žiarovka vždy rozsvietila, keď stlačila vypínač, verila, že sa to isté stane aj tentokrát. Keď sa však žiarovka nerozsvietila ani na prvý, ani na druhý pokus, Zuzana prestala veriť, že má zmysel stlačiť vypínač aj tretí krát. Neprestala však veriť tomu, že vždy, keď sa stlačí vypínač, zapne sa svetlo. Napokon, Zuzana už dlho *vie*, že žiarovky sa nezapnú *vždy* keď sa stlačia vypínače. O každom, kto by si z opakovanej skúsenosti s vypínačom, ktorý nezapne svetlo, odniesol iba pochybnosť, či vypínače vôbec nejako súvisia so zapnutím svetla, by sme sa nazdávali, že mu čosi *podstatné* uniká. Každý, kto vie aspoň čosi o svetlách, vypínačoch, vodičoch elektrického prúdu a elektrických obvodoch, tuší, že medzi vypínačom, mechanizmom, ku ktorému vypínač patrí a samým svetlom, je silnejšia súvislosť, ako medzi bielymi papierikmi

štvorcového tvaru a orieškami. Zuzana by asi použila iné slová, ale môžeme povedať, že chápe, že v súvislosti s osvetlením v obývačke existujú viac-menej stabilné okolnosti, ku ktorým chýba len jedna malá, hoci kľúčová drobnosť – zapnutie vypínača – aby sa žiarovka rozžiarila. A že keď sa svetlo nerozžiarí napriek stlačeniu vypínačom, tak *musí* byť čosi v neporiadku s onými stabilnými okolnosťami. Preto sa Zuzana – na rozdiel od Skákajky – neuspokojila s čírym konštatovaním, že *vypínače nie vždy zapnú svetlo*, alebo že *po ďalšom stlačení sa asi nezapne svetlo*; namiesto toho sa Zuzana pustila do systematického pátrania po tom, ktorá zo stabilných *podmienok* zapnutia svetla v obývacej miestnosti nie je splnená. Pretože ak by každá jedna bola splnená, tak *nie je možné* aby stlačenie vypínača (za daných stabilných podmienok) neiniciovalo zapnutie žiarovky. Začala hľadať *najlepšie vysvetlenie*, prečo sa svetlo nezaplo. Inak povedané, Zuzana začala produkovať abduktívne úsudky. Najprv jej napadlo, že možno nestlačila vypínač dostatočnou silou. Potom, že možno budú vyhodené poistky. No a nakoniec si Zuzana pomyslela, že sa vypálila žiarovka. Zuzanine vedomosti ďalej nestačili na identifikáciu ďalších možných nesplnených stabilných podmienok a preto zavolała špecialistu, ktorý vie formulovať ešte zopár ďalších abduktívnych argumentov a dokonca dokáže upraviť narušené stabilné podmienky do pôvodného stavu.

4 Determinizmus a kauzalita

V tejto časti najprv stručne priblížim pojem determinizmu a potom Mackieho koncepciu kauzality. Následne uvediem vzťah determinizmu a kauzálneho argumentu od príčiny k účinku. Pokiaľ ide o Mackieho koncepciu kauzality, tá súvisí predovšetkým s formou tohto argumentu.

Determinizmus súvisí s myšlienkou, že vzhľadom na dané kauzálne podmienky v nejakom čase t sa svet môže vyvíjať *jediným možným spôsobom*. V prípade *kauzálneho nomologického determinizmu* zdôvodňujeme obmedzenie možností ďalšieho vývoja udalostí odkazovaním na *kauzálne* podmienky a prírodné zákony L . Je treba povedať, že redukcia možností nie je za predpokladu determinizmu absolútna, ale iba relatívna k prírodným zákonom L a aktuálnej minulosti. Napriek predpokladu

determinizmu môžeme stále konzistentne hovoriť nielen o logických, ale aj *fyzikálnych* modálnych alternatívach k aktuálnemu svetu. Indeterministický svet si môžeme predstaviť ako strom s konármi – peň reprezentuje minulosť, jeho koruna možnosti budúcnosti. Deterministický svet je potom taký, v ktorom z pňa vyrastá jediný konár – z hľadiska možnosti sa minulosť a budúcnosť v takomto svete neodlišujú. Údajné fatalistické dôsledky determinizmu súvisia potom s obavou, že na to, aby sme mohli ovplyvniť prítomnosť a budúcnosť, by sme potrebovali mať kontrolu nad minulosťou, ktorú však očividne nemáme.¹⁵

V tejto práci analyzujem kauzálny argument z hľadiska Mackieho teórie kauzality¹⁶. Podľa tejto teórie za príčinu individuálnej udalosti obyčajne označujeme to, čo je v skutočnosti iba zložkou nejakého súboru podmienok, ktorý je dostatočný na vyvolanie efektu. Mackieho vlastný príklad je o skrate, ktorý bol príčinou požiaru v dome. Skrat (A) sám osebe by bez horiaceho materiálu (B) a bez absencie protipožiarneho systému (~C) požiar nespôsobil. Skrat nie je podľa Mackieho dostatočnou, ale nevyhnutnou zložkou súboru podmienok, ktorý nie je síce na vyvolanie efektu nevyhnutný, ale je dostatočný (INUS: *insufficient but necessary part of a condition which is itself unnecessary but sufficient for the result*).¹⁷ Samozrejme, požiar nemusel byť spôsobený komplexnou podmienkou AB~C, ale podmienkou GHB, alebo DB~C atď. Inak povedané, vo všeobecnosti majú požiare domov rôzne príčiny, ale v individuálnych prípadoch vždy existuje podmienka, ku ktorej došlo a ktorá v rámci ostatných podmienok vyvolala efekt.

Pre túto prácu nie je esenciálna Mackieho teória kauzality. Nazdávam sa však, že táto teória vychádza v ústrety tomu, ako bežne o príčinách hovoríme a uvažujeme, a z toho dôvodu je vhodná na formuláciu konkrétnych príkladov usudzovania o kauzálnych podmienkach a ich

15 Zjednodušené predstavenie myšlienky determinizmu bolo vyžiadané jedným z recenzentov práce s cieľom zvýšiť zrozumiteľnosť práce. Hlbšie zoznámenie nájde čitateľ v prácach: Marko, V. (2017): „Towards a Demarcation of Forms of Determinism.“ *Organon F* 24 (1): 54–84; Müller, T. & Placek, T. (2018): „Defining Determinism.“ *The British Journal for the Philosophy of Science* 69 (1): 215–252; Müller, T., Rumberg, A. & Wagner, V. (2019): „An Introduction to Real Possibilities, Indeterminism, and Free Will: Three Contingencies of the Debate.“ *Synthese* 196 (1): 1–10. Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/s11229-018-1842-4>.

16 Mackie (1965).

17 Tamže, s. 33–34.

dôsledkoch. Vhodná je ale inak každá teória kauzality, ktorá je kompatibilná s tézou o determinizme. Výber inej – napríklad kontraktuálnej analýzy – by mal vplyv na konkrétnu podobu rekonštrukcie kauzálneho argumentu.

4.1 Súvislosť medzi determinizmom a deduktívnym charakterom kauzálneho argumentu

Ak by aj bolo možné dokázať, že svet je deterministický, zrejme na to nebudú stačiť prostriedky, ktoré má k dispozícii filozof. No v situáciách, ako je tá s vypínačom, uvažujeme, ako keby sme prijímali deterministický predpoklad. Ak by Zuzana bola indeterministkou, mohla by ako riešenie prijať *iba to* že vypínač stlačí neskôr.¹⁸ Zuzana by totiž ako indeterministka mohla predpokladať, že medzi okolnosťami, v ktorých sa žiarovka v jej obývačke rozžiarila a medzi okolnosťami, v ktorých žiarovka zostáva napriek stlačeniu vypínača zhasnutá, nie je žiaden rozdiel. Ak by povedala, že sa to stalo *len tak*, alebo že sa to stalo *náhodou*, mohli by sme jej slovám rozumieť tak, že sa to stalo *bez príčiny*. Predpoklad determinizmu zaväzuje k tomu, že medzi možným svetom, v ktorom po zapnutí vypínača svetlo svieti, a medzi možným svetom, v ktorom toto svetlo po zapnutí vypínača nesvieti, musí byť *aspoň nejaká odlišnosť*, ktorá tento rozdiel vo vlastnostiach žiarovky vysvetľuje. Presne takúto „odlišnosť“ sa pokúsila Zuzana identifikovať s cieľom eliminovať ju. Keď ju Zuzana nenašla, zavolała si na pomoc elektroinštalatéra, ktorý ju našiel.

Vo všeobecnosti platí, že ak sa záver deduktívneho argumentu falzifikuje, tak *musí* byť niektorý z predpokladov tohto argumentu nepravdivý. Analogicky, ak sa očakávaný účinok nejakého konania, alebo nejakého stavu vecí, respektíve udalosti nedostavil, tak za predpokladu determinizmu *musí* byť pravda, že niektorá z kauzálnych podmienok účinku nebola splnená. Súvislosť determinizmu a deduktívneho charakteru kauzálneho argumentu je založená na tejto analógii a na tom, že predpoklady kauzálneho argumentu vyjadrujú kauzálne podmienky účinku, ktorý vyjadruje záver kauzálneho argumentu.

¹⁸ Treba dodať, že za predpokladu, že čas nie je kauzálnym faktorom.

5 Tri rekonštrukcie kauzálneho argumentu

V tejto časti rekonštruujem argument s vypínačom, v ktorom sa zapnutie svetla zdôvodňuje stlačením vypínača, v troch teoretických rámcoch. Prvá rekonštrukcia bude vychádzať z Walton, Reed & Macagno (2008), druhá zo systému DefLog a tretia z výrokovej logiky.

5.1 Schéma od príčiny k účinku¹⁹

Vzorom prvej rekonštrukcie je argumentačná schéma *Od príčiny k účinku* podľa Walton et al.²⁰

	Argumentačná schéma	Rekonštrukcia
1	Vo všeobecnosti platí, že ak sa A vyskytne, tak sa B vyskytne.	Vo všeobecnosti platí, že ak nastane stlačenie vypínača, potom nastane (môže nastať) aj zapnutie svetla.
2	V tomto prípade A nastane (môže nastať).	V tomto prípade nastane (môže nastať) stlačenie vypínača.
Z	Teda v tomto prípade B nastane (môže nastať).	Teda v tomto prípade nastane (môže nastať) zapnutie svetla.

Tabuľka 1 *Rekonštrukcia kauzálneho argumentu podľa Walton, Reed & Macagno 2008*

Z hľadiska tejto schémy je prvá premisa v rekonštrukcii *entymematická*, čiže bola zamlčaná pri prezentácii argumentu, hoci tvorí jeho prirodzenú súčasť. Prvá premisa vyjadruje tzv. *revidovateľnú generalizáciu*. Walton ju odlišuje od *absolútnej generalizácie* (napr. *Všetky A sú B*) a od *induktívnej generalizácie* (napr. *Väčšina A je B*, alebo *95 % A je B*).²¹ O túto generalizáciu sa možno oprieť iba ak sme oboznámení

¹⁹ Upozorňujem, že som nazval typ argumentu, ktorý je predmetom tejto práce, rovnako ako nazval Walton schému. Ide teda o homonýmiu.

²⁰ Walton, Reed & Macagno (2008, s. 168).

²¹ Walton (2008, s. 159–160).

s kontextom jej použitia a argument, v ktorom vystupuje, je možné zamietnuť poukázaním na *výnimky* tejto generalizácie. Ak sa zistí, že nejaká výnimka nastala, musí autor argumentu vziať späť svoj záver.²² Argumentačná schéma *Od príčiny k účinku* slúži na rekonštrukciu argumentov založených na nemonotónnom usudzovaní, pretože nová informácia má vplyv na akceptabilitu záveru.

Podľa tejto schémy môžeme za normálnych, respektíve známych okolností očakávať, že sa zapne svetlo, ak stlačíme vypínač. Tieto okolnosti napríklad nie sú splnené v prípade, že sa nachádzame v opustenej a očividne zanedbanej budove. V prípade, že sa nachádzame v známom prostredí, napríklad doma v obývacej miestnosti, tak je očakávanie, že sa zapne svetlo po stlačení vypínača, oprávnené, ale aj v tomto prípade sú prípustné výnimočné okolnosti, ktoré môžu spôsobiť, že predikcia založená na uvedených predpokladoch, bude falzifikovaná. Jednou z týchto okolností je napríklad pokazený mechanizmus vypínača.

5.2 DefLog

Ďalšia rekonštrukcia vychádza z logického systému DefLog, ktorý navrhoval a rozpracoval Bart Verheij²³.

$$\frac{p \rightsquigarrow q}{p} \quad \hline \therefore q$$

Zložená formula argumentu obsahuje zvláštny výraz „ \rightsquigarrow “, ktorý pripomína pokrivenú šípku. Ide o špeciálny typ implikácie, ktorá je modelovaná na reprezentovanie revidovateľného usudzovania. Platí pre ňu modus ponens, ale nie napríklad pravidlo modus tollens.²⁴ Pomocou tejto implikácie a symbolu pre *dialektickú negáciu* „ \times “ je možné v systéme DefLog modelovať napríklad aj spochybňujúcu námietku (*undercutting defe-*

²² Walton, Reed & Macagno (2008, s. 168).

²³ Verheij (2003).

²⁴ Tamže, s. 329.

ater), ktorú ako prvý formálne opísal John Pollock²⁵. Spochybňujúca námietka ruší vzťah podpory medzi premisami a záverom. Vezmime si Pollockov príklad argumentu, v ktorom sa záver, že nejaký objekt je červený, zdôvodňuje tým, že vyzerá byť červený.²⁶ Námietka, podľa ktorej je tento objekt osvetlený červeným svetlom, ruší vzťah podpory, pretože aj objekty, ktoré nie sú červené, sa takými môžu javiť v podmienkach, kedy sú osvietené červeným svetlom. Ako by sme mohli v DefLog-u modelovať spochybnenie kauzálneho argumentu, podľa ktorého sa svetlo zapne z dôvodu stlačenia vypínača? Pozrime sa na nasledujúci zápis:

$$p \rightsquigarrow q, r \rightsquigarrow \times (p \rightsquigarrow q), p, r$$

Prima facie predpoklady sú také, ktoré môžu byť zamietnuté na základe nových informácií. Uvedený zápis v DefLog-u pozostáva iba z prvej *facie* predpokladov. Prvý z nich hovorí, že *ak stlačíš vypínač, zapne sa svetlo*. Druhý, že *ak je pokazený mechanizmus vypínača, tak je zamietnuté (defeated), že ak stlačíš vypínač, tak sa zapne svetlo*. No a podľa tretieho predpokladu *je stlačený vypínač, kým podľa štvrtého je mechanizmus vypínača pokazený*. Inak povedané zápis vyššie vzhľadom na prijatú interpretáciu vyjadruje to, že je spochybnené, že stlačenie vypínača povedie k zapnutiu svetla.

5.3 Stručné porovnanie dvoch predchádzajúcich prístupov

Medzi rekonštrukciou podľa argumentačnej schémy *Od príčiny k účinku* a rekonštrukciou podľa DefLog-u sú určité rozdiely, ktoré však v skutočnosti v istom zmysle nie sú významné. V prvom rade by sme prvý prístup mohli označiť za semi-formálny, pretože hoci obsahuje premenné A a B, pozostáva inak z výrazov prirodzeného jazyka. Prístup DefLog-u je zase formálny, pretože zápis pozostáva iba z výrazov umelého jazyka, ktoré majú presne vymedzenú technickú funkciu. Po druhé, v jazyku DefLog je symbol „ \times “, ktorý má reprezentovať spochybňujúcu námietku a ktorý nemá náprotivok v argumentačnej schéme *Od príčiny k účinku*. Tým sa

²⁵ Pollock (1992, s. 3).

²⁶ Tamže.

však odlišnosti končia. Oba prístupy reprezentujú nemonotónne usudzovanie, pretože umožňujú, aby mali nové informácie vplyv na reláciu podpory, ktorú premisy udeľujú záveru. Ku každej argumentačnej schéme vo Waltonovom prístupe prislúchajú nejaké kritické otázky. Walton ich delí na tie, ktoré cielia na predpoklady, a na tie, ktoré cielia na výnimočné okolnosti.²⁷ Tie, ktoré sa zameriavajú na výnimočné okolnosti, majú rovnakú funkciu ako Pollockove spochybňujúce námietky v prípade, že nie sú autorom argumentu uspokojivo zodpovedané.²⁸ Takže hoci symbol „ \times “ nemá vo Walton et al. náprotivok, v skutočnosti majú Walton et al. nástroje na reprezentáciu toho istého mechanizmu zamietnutia.

5.4 Výroková logika

Posledná rekonštrukcia je v jazyku výrokovkej logiky a má formu *modus ponens*:

$$\frac{p \rightarrow q}{p} \\ \hline \therefore q$$

Táto rekonštrukcia sa na prvý pohľad podobá rekonštrukcii podľa DefLog-u. Symbol „ \rightarrow “ však vyjadruje materiálnu implikáciu, ktorá je nepravdivá iba v prípade, keď je pravdivé p (*stlačíš vypínač*) a q je nepravdivé (*svetlo sa nezaplo*). Ide o spojku definovanú v klasickej výrokovkej logike a pravdivosť oboch predpokladov v treťom stĺpci je nezlučiteľná s tým, že q nenastane. Ak by sme sa pokúsili o formulovanie výrokovovo-logického analogonu vyššie uvedeného zápisu spochybňujúcej námietky v DefLog-u, dostali by sme toto:

$$p \rightarrow q, r \rightarrow \sim(p \rightarrow q), p, r$$

²⁷ Porovnaj napr. Walton, Reed & Macagno (2008, s. 272–273, alebo Walton (2016, s. 133 a ďalej).

²⁸ Porovnaj napr. Walton (2016, s. 129, 136). V prípade argumentu od príčiny k účinku znie kritická otázka, ktorá cieli na výnimočné okolnosti, takto: Existujú iné faktory, ktoré by v tomto prípade narušili alebo ovplyvnili vznik účinku? Walton, Reed & Macagno (2008, s. 169).

Z hľadiska výrokovej logiky však ide o vnútorne protirečivý súbor predpokladov – stačí iba jedna aplikácia *modus ponens* na predpoklady r a $r \rightarrow \sim(p \rightarrow q)$, aby sme potvrdili inkonzistenciu $(p \rightarrow q) \& \sim(p \rightarrow q)$.

Ak je to tak, nie je potom predsa len vhodnejšie kauzálny argument s vypínačom rekonštruovať ako revidovateľný? To, že sa vyskytne nejaká nečakaná, ale pre kauzálny výstup relevantná okolnosť, akou je napríklad pokazený vypínač, je väčšinou – ak nie vždy – predsa celkom možné. Ide o dôležitú otázku a odpovedi na ňu sa budem venovať v podkapitole 5.5, v ktorej budem reagovať na relatívne nový návrh Lukáša Bielika rozšíriť kategóriu revidovateľných argumentov o deduktívne argumenty. Nazdávam sa, že tento návrh stojí na nedocenení skutočnosti, že deduktívna logika poskytuje mnoho nástrojov, ktoré sa líšia svojou jemnosťou, a že niekedy z pragmatických dôvodov z jej repertoáru vyberáme hrubšie nástroje, ktoré zakrývajú v daných okolnostiach marginálne rozlíšenia, ktoré však môžu byť v niektorých iných súvislostiach významné a relevantné. V kapitole 6 sa zase pokúsím identifikovať všeobecnú štruktúru kauzálneho argumentu od príčiny k účinku ako deduktívneho argumentu.

5.5 Nie je nakoniec aj deduktívny argument revidovateľný?

Lukáš Bielik proti všeobecnému presvedčeniu navrhol, že aj deduktívne platný argument môže byť efektívne vystavený spochybujúcej námietke, čiže novej informácii, ktorá ruší vzťah podpory medzi premisami argumentu a jeho záverom.²⁹ Jeho príklad je argument formy *modus ponens*, v ktorom sa dôvodí, že šálka kávy bude chutiť sladko, pretože do nej boli vhodnené dve kocky cukru. Nová informácia, ktorá spochybňuje tento argument, je, že v šálke kávy je lyžička octu. Pozrime sa na formálne zobrazenie tohto argumentu (stĺpec vľavo):

$p \rightarrow q$	Ak do tejto šálky kávy boli vhodnené dve kocky cukru, tak bude sladká
p	Do šálky tejto kávy boli vhodnené dve kocky cukru
r	V tejto šálke kávy je lyžička octu
q	Táto káva chutiť sladko

Tabuľka 2 *Je deduktívny argument revidovateľný argument?*

29 Bielik (2020).

Bez spochybňujúcej námietky *r* ide o argument formy *modus ponens*, pri ktorom platí, že jeho záver nemôže byť pravdivý, ak sú jeho premisy pravdivé. Po tzv. „monotónnom rozšírení *modus ponens*“ sa síce nezmenila relácia vyplývania, ale zmenila sa relácia podpory.³⁰

S možnosťou, že deduktívne platné argumenty sú zraniteľné voči spochybňujúcim námietkam, nesúhlasím. Vo vzťahu k tomuto konkrétnemu príkladu spochybneného argumentu so šálkou kávy sa predpoklad, podľa ktorého do šálky kávy boli vhozené dve kocky cukru, stal po rozšírení premís argumentu o *r* irelevantným, pretože sa vyskytla výnimočná okolnosť, v dôsledku ktorej nebol aplikovateľný všeobecný predpoklad o vzťahu prítomnosti cukru v káve a jej sladkej chuti. To môže byť demonštrované celkom ľahko, keď sa pokúsime podmienkový predpoklad argumentu s kávou rekonštruovať v PL1:

$$\forall(x) [(šálkakávy(x) \wedge 2kockycukru(x)) \rightarrow Sladká(x)]$$

Podľa tejto formuly platí, že *každá* šálka kávy, v ktorej sú dve kocky cukru, je sladká. Pravdivosť predpokladu, že prítomnosť octu spôsobí, že káva nie je sladká napriek tomu, že sú v nej dve kocky cukru, je nezlučiteľná s pravdivosťou vyššie uvedenej formuly.

Z praktických dôvodov niekedy používame pri rekonštrukcii bežných argumentov pomocou nástrojov deduktívnej logiky skratky, respektíve zjednodušenia, ktoré súvisia so zamlčaním niektorých nevyjadrených predpokladov. Takéto zjednodušenie otvára možnosť siahnuť po menej sofistikovaných nástrojoch, akým je napríklad výroková logika v porovnaní s predikátovou logikou. To môže byť vítané napríklad pri vyučovaní úvodných kurzov logiky. Známym príkladom takéhoto zjednodušenia je argument *Ak prší, tak ulice sú mokré. Prší. Teda ulice sú mokré*. Ak by napríklad išlo o veľmi jemný a krátko trvajúci dážď v horúcom lete, kvapky by sa z rozpáleného kameňa mohli odpariť skôr, než by ktokoľvek mohol pravdivo konštatovať, že ulice sú mokré. V nasledujúcej časti sa pokúsím o uvedenie úplného znenia kauzálneho argumentu, aj keď na veľmi všeobecnej úrovni.

³⁰ Tamže, s. 639.

6 Všeobecná forma kauzálneho argumentu od príčiny k účinku

Kauzálne argumenty ako je ten s vypínačom, obyčajne vyslovujeme v určitom *kontexte*. Asi by sme nepredvídali, že sa po stlačení vypínača zapne svetlo, ak by sme vedeli, že v celom bytovom bloku je odstavka elektrickej energie. Ak teda vyslovíme takýto argument, tak to robíme vtedy, keď sa mlčky nazdávame, že ostatné podmienky pre produkciu efektu sú splnené. V terminológii Mackieho teórie ide o podmienky, ktoré spolu s INUS podmienkou tvoria dostatočnú podmienku na to, aby efekt nastal. Ak prijmeme predpoklad o nomologickom determinizme, tak existujú také situácie, v ktorých nie je *nomologicky* možné, aby bol stlačený vypínač a nezaplo sa svetlo. Inak povedané, existuje taký kontext (množina výrokov opisujúcich stav sveta v nejakom okamihu), že ak ho rozšírime o predpoklad p , tak vzhľadom na prírodné zákony L nie je *logicky* možné, aby bolo q nepravdivé. V prípade argumentov od príčiny k účinku, ktoré rekonštruujeme ako deduktívne platné argumenty, sú v hre dve modalities. Prvou je kauzálna, respektíve nomologická, alebo tiež fyzikálna nevyhnutnosť. O možnosti porušenia tejto nevyhnutnosti zväčša uvažujeme ako o *zázraku*. Ilúziu porušenia prírodného zákona vyvolávajú na svojich predstaveniach mágovia, keď sa divákom zdá, že nejaký objekt zmizol, alebo keď sa nejaký objekt premiestni bez premiestňovania, alebo keď sa spojí nespojiteľné atď. No a druhá, logická nevyhnutnosť, súvisí s kauzálnym argumentom v tom zmysle, že je logicky protirečivé predpokladať, že platia prírodné zákony L (ktoré majú deterministický charakter), že nastanú relevantné kauzálne podmienky, no *nenastane* ich efekt.

V rekonštrukcii argumentu od príčiny k účinku ako argumentu formy modus ponens vo výrokovej logike mnohé chýbalo. Tu uvediem kauzálny argument, ktorý bude síce obsahovať všetky zložky, ale logická štruktúra predpokladov bude jednoduchá a preto nebude možné identifikovať formálne operácie na odvodenie záveru. No ciele tejto práce si nevyžadujú uvedenie presnej formy nižšie uvedených predpokladov kauzálneho argumentu. To, o čo mi tu ide, je načrtnutie jeho všeobecnej štruktúry, ktorá je nasledovná:

$$[L], [I], A \vdash_s B \quad (1)$$

A a B zastupujú tie zložky kauzálneho argumentu, ktoré bývajú v argumentácii explicitne vyjadrené, kým výrazy v hranatých zátvorkách vyjadrujú predpoklady, ktoré prijímame implicitne. V terminológii Mackieho teórie kauzality je A podmienka INUS (napr. zapnutie vypínača) a $[I]$ konjunkcia predpokladov vyjadrujúcich ďalšie podmienky, ktoré sú spolu s A dostatočné na produkovanie efektu B . $[L]$ zase označuje obriu konjunkciu predpokladov vyjadrujúcich prírodné zákony.

Podľa (1) je B odvoditeľné z predpokladov vľavo pred symbolom „ \vdash_s “. Malé „ S “ pri „ \vdash_s “ naznačuje relativizáciu ku konkrétnemu formálnemu systému. Ak predpokladáme, že je tento systém korektný a tiež preň platí veta o dedukcii, vzhľadom na (1) platí aj (2) a (3) a 4.

$$[L], [I] \vdash_s A \rightarrow B \quad (2)$$

$$[L], [I], A \Vdash_s B \quad (3)$$

$$[L], [I] \Vdash_s A \rightarrow B \quad (4)$$

Podľa (2) je z $[L]$ a $[I]$ odvoditeľná implikácia $A \rightarrow B$. A dôsledkom predpokladanej korektnosti systému S je to, že vždy, keď sú premisy argumentu *pravdivé*, musí byť *pravdivý* aj záver – to je vyjadrené v (3) a (4). Pozrime sa teraz špeciálne na (2) a (4) – tieto formuly spolu ukazujú, v akom zmysle je kvantifikácia „vždy“ vo vete „Vždy, keď stlačíš vypínač, sa zapne svetlo“ obmedzená. Táto kvantifikácia je relativizovaná k $[I]$:³¹ *vzhľadom na* podmienky vyjadrené v $[I]$ platí, že *vždy*, keď nastane A , nastane aj B . Vyššie spomínaná skratka, respektíve zjednodušenie súvisí presne s tým, že predpoklady $[I]$ vľavo od \vdash_s nevyjadříme. Takáto skratka môže byť z praktických dôvodov úplne v poriadku. Je však chybou,

31 Prísne vzaté, relativizácia je aj k $[L]$, pretože prírodné zákony sú kontingentné. Ak by neboli kontingentné, tak by predstavovali analytické pravdy a v takom prípade by boli nezávislé od skúsenosti. Na spoznanie ich pravdivosti by potom celkom stačilo, aby používateľ jazyka rozumel vetám, pomocou ktorých formulujeme prírodné zákony. Na druhej strane, prírodné zákony sa nemenia v čase – to je štandardný predpoklad v determinizme – a preto je „najkrehkejšou“ zložkou predpokladov, ku ktorej bežne relativizujeme pravdivosť implikácie v závere, práve $[I]$.

ak zabudneme, že tieto predpoklady sú súčasťou kauzálneho argumentu.

Špeciálne zaujímavý je aj riadok (3). To, že Zuzana čomusi takému musela veriť, ukážem na neformálnej rekonštrukcii jej uvažovania, v ktorom nakoniec dospela k zámeru hľadať vysvetlenie. V tejto neformálnej rekonštrukcii do zátvoriek kurzívou uvediem, ku ktorým častiam v (3) sa vzťahujú neformálne úvahy Zuzany. Úvaha Zuzany sa začína pozorovaním, že po zapnutí vypínača nesvieti svetlo:

Nesvieti svetlo, hoci som zapla vypínač. Niečo sa teda muselo stať ([I] *nie je pravdivé, pretože nejaký jeho konjunkt nie je pravdivý*). Pretože ak by sa nič nestalo, bol by to zázrak (*Neplatilo by [L]*). Ale zázraky sa nedejú (*Teda [L] je pravdivé...*). Takže sa muselo niečo stať (... *ale nie je pravdivé [I]*) Ale čo?

Verím, že tak ako Zuzana, uvažujeme v podobných situáciách všetci. Čiže ak napríklad prídem domov a vidím, že z pod linky tečie voda, nepomyslím si, že sa to stalo „len tak“, ale hľadám *vysvetlenie* s cieľom zastaviť tok vody a v najlepšom prípade aj zabrániť tomu, aby sa čosi podobné znovu opakovalo.

7 Námietky

Proti návrhu rekonštruovať kauzálne argumenty ako deduktívne argumenty stručne preberiem dve námietky, podľa ktorých by sme tento návrh mali zamietnuť preto, lebo

1. nevieme, alebo si nie sme istí, či je každý nevyjadrený predpoklad splnený;
2. nevieme, aké sú všetky nevyjadrené predpoklady.

Tieto pripomienky môžu, ale nemusia byť od seba závislé. Je napríklad možné, že vieme, ktoré sú nevyjadrené predpoklady, ale nie sme si istí tým, či je každý jeden splnený. Je však tiež možné, že nevieme, ktoré sú všetky nevyjadrené predpoklady, a *preto* nevieme povedať, či je každý jeden splnený. Nazdávam sa, že hlavnou námietkou je námietka č. 1 a námietka č. 2 má svoju váhu najmä preto, lebo 1. námietka je jej dô-

sledkom. Inak povedané, to, že nevieme, aké sú všetky nevyjadrené predpoklady, je námietkou proti vyššie uvedenej rekonštrukcii kauzálneho argumentu ako deduktívneho argumentu preto, lebo v takom prípade nevieme, alebo si nie sme istý tým, či sú všetky relevantné a nevyjadrené predpoklady splnené.

Na to, aby sme *predpokladali*, že nejaká podmienka je splnená, nepotrebujeme mať úplnú istotu, ale iba určitú mieru istoty, ktorú považujeme za dostatočnú. Ohrozenie splnenia kauzálnych podmienok môžeme rozdeliť na pravdepodobné, a menej pravdepodobné. Ak sa napríklad pokúsím zapáliť zápalku jej škrtnutím o zápalkovú krabičku, môže sa stať, že hlavičku zápalky pritlačím nedostatočne, alebo príliš krátko. Alebo sa môže stať, že zafúka nečakaný vetriček, ktorý zastaví proces zapalovania. No tiež sa môže prihodiť to, že pán si z okienka okoloidúceho autobusu kýchne tak, že jedna väčšia slina spadne priamo na hlavičku zápalky. Posledný scenár je síce možný, ale jeho zriedkavosť je dostatočnou zárukou predpokladu, že nenastane. Pokiaľ ide o vetriček, alebo o nedostatočný tlak vyvinutý hlavičkou zápalky na škrtaciú plochu krabičky, tak nesplnenie oboch podmienok je relatívne bežné. Ten, kto zapaluje zápalku, však robí všetko preto, aby nenastali – napríklad tým, že druhou rukou opatrne kryje zápalku pred vetrom počas škrtnutia zápalkou a najmä chvíľku po škrtnutí.

Rovnako ani druhá námietka nie je presvedčivá. Vidieť to na príklade so Zuzanou a svetlom. Zuzana nepoznala všetky podmienky zapnutia žiarovky (Preto nakoniec zavolała elektroinštalatéra.) Zuzana jednoducho vedela, že *niečo* „sa muselo pokaziť“, alebo „prestalo fungovať“. Niečo, čo *vysvetľuje*, prečo sa žiarovka nezapla, a *ak by to nenastalo*, tak by žiarovka svietila. Nárok na deduktívnu podobu argumentu od príčiny k účinku nie je zdôvodnený znalosťou všetkých premís, ale implicitne prijatým metafyzickým predpokladom determinizmu.

Vyššie som napísal, že na to, aby sme nejaký výrok považovali za pravdivý, nepotrebujeme absolútne vylúčiť možnosť jeho nepravdivosti. Pravdivosť niektorých všeobecných empirických výrokov nemôže byť úplne verifikovaná skúsenosťou. Jedným z takýchto výrokov je „Každý, kto fajčí škatuľku cigariet denne, poškodzuje svoje zdravie“. Takmer nik nepochybuje o pravdivosti tohto výroku. Dostatočnou podmienkou na

to, aby sme mohli považovať výrok za pravdivý, je vysoká miera istoty a nie absolútna istota. Ak som v známom prostredí, napríklad u seba doma, budem bez váhania očakávať, že sa po stlačení vypínača zapne svetlo. No v neznámych podmienkach, v ktorých mám dôvod pochybovať o splnení relevantných kauzálnych podmienok – napríklad v opustenom a očividne zanedbanom dome – by som takéto očakávanie nemal. A to iste uznajú aj tí, ktorí považujú kauzálny argument za revidovateľný, pretože revidovateľné argumenty v užšom zmysle vyslovujeme len vtedy, ak máme *vysoký stupeň istoty*, že nastali *normálne* podmienky a že nenastali žiadne výnimočné okolnosti. Ak však nemáme vysoký stupeň istoty, že nastali normálne podmienky, tak predikciu so svetlom neodmietneme oprieť iba o kauzálny deduktívny argument, ale aj o kauzálny revidovateľný argument.

8 A čo revidovateľné argumenty v užšom zmysle?

V kapitole „Dve situácie“ som na vybraných príkladoch porovnal argument od príčiny k účinku s induktívnymi argumentami, aby som zvýraznil skutočnosť, že v známych situáciách spájame s kauzálnym argumentom nevyhnutnosť, ktorej porušenie stotožňujeme so zázrakom.

V tejto časti porovnam argument od príčiny k účinku s príkladom argumentu, ktorý podľa Waltona et al. pochádza z „jeho vlastnej“ kategórie argumentov. Walton et al. označovali tieto argumenty aj anglickým prívlastkom *presumptive*, čím zdôrazňovali, že ich záver vyslovujeme v situáciách, kedy máme neúplné poznanie a preto sú „nebezpečné“.³²

Je treba povedať, že v súvislosti s vypínačmi a zapnutými svetlami je možné rozlíšiť dva typy revidovateľných generalizácií:

1. Vo všeobecnosti platí, že keď sa stlačí vypínač, zapne sa svetlo.
2. Vo všeobecnosti platí, že keď sa stlačí tento vypínač, zapne sa toto svetlo.

Prvá generalizácia hovorí všeobecne o vypínačoch a svetlách – čo sa stane, keď sa zapne (ľubovoľný) vypínač – zapne sa nejaké svetlo. Druhá

³² Walton, Reed & Macagno (2008, s. 3).

generalizácia je o tom, čo sa stane, keď sa stlačí jedinečný vypínač – napríklad ten, ktorý máme v obývačke – že sa potom zapne jedinečné svetlo. Kauzálne argumenty s jednou, aj s druhou generalizáciou sú kompatibilné so schémou pre kauzálny argument podľa Waltona, Reeda a Macagna, ktorú som uviedol vyššie. Predpokladajme, že argument s vypínačom a so svetlom postavíme na generalizácii 2, a pripomeňme si, že táto generalizácia nehovorí o frekvencii spoluvýskytu dvoch udalostí, ktorú by bolo možné opísať nejakým číslom, ale o tom, čo platí za *normálnych okolností*. Revidovateľný charakter takéhoto argumentu spočíva v tom, že ak nastane niektorá z výnimočných okolností, tak sa relácia podpory premís a záveru argumentu ruší. Spôsob, akým sa revidovateľný kauzálny argument od príčiny k účinku, ktorý hovorí o jedinečných udalostiach, „zmenil“ na deduktívny, je, že predpoklad o tom, že výnimočné okolnosti nenastali, bol zahrnutý medzi premisy kauzálneho argumentu. Vzhľadom na Mackieho teóriu kauzality to znamená, že všetky ďalšie potrebné podmienky na produkciu efektu boli splnené aj spolu s INUS podmienkou, ktorou je stlačenie vypínača. To sa zdá byť v poriadku, pretože v známych situáciách ako je zapnutie vypínača v obývačke bežne bez premýšľania očakávame produkciu efektu a vykazujeme známky prekvapenia v prípade, že sa efekt nedostaví – v takom prípade vždy predpokladáme, že niektorá z kauzálnych podmienok nebola splnená.

Je „zmena“ z revidovateľného argumentu na nerevidovateľný rovnako možná aj v prípade ďalších revidovateľných argumentov? Vezmime si ako príklad tento nasledovný argument:

Výrok *A* je pravdivý, pretože to tvrdí expert *E*.

Ide o argument expertom a Walton, Reed a Macagno uvádzajú k nemu túto schému:

1. *E* je expertom v oblasti *S*, ktorá obsahuje výrok *A*.
2. *E* tvrdí *A*.

Teda *A* je pravdivé.³³

³³ Tamže, s. 310

Walton et al. predstavujú k schéme argumentu expertom niekoľko kritických otázok, ktoré sa týkajú erudovanosti experta, jeho dôveryhodnosti, alebo otázok, ktoré preverujú napríklad to, či v tomto bode s expertom súhlasia jeho kolegovia experti atď.³⁴ Aj keby sme si boli čo ako istí pravdivosťou predpokladov argumentu expertom a aj v prípade, že by sme zodpovedali jednoznačne všetky kritické otázky, stále by sa mohlo stať, že to, čo tvrdil expert, nakoniec falzifikujú pozorovania a my sa napriek tomu nebudeme musieť zriecť žiadneho z predpokladov, na základe ktorých sme sa rozhodli záver argumentu expertom považovať za pravdivý. Je nejaký predpoklad, ktorý by zabezpečil, že argument expertom by bol deduktívne platný? Alebo inak – vieme si predstaviť taký predpoklad, ktorý by sme museli odmietnuť (z dôvodu zachovania vlastnej konzistentnosti), keď by sme sa dozvedeli, že to, čo expert tvrdil, je nepravdivé? Krátka odpoveď je *nie*. V prvom rade je treba povedať, že predpoklady o prírodných zákonoch a kauzálnych podmienkach neprichádzajú do úvahy, pretože názor experta prijímame na základe jeho epistemickej autority, ktorú ako expert v danej oblasti bádania má, a nie pre kauzálne podmienky jeho tvrdenia. Mohli by sme predpokladať čosi také, že ten expert je *neomylný*, alebo že to, čo tvrdí, je *pravdivé*? V prípade každého z týchto predpokladov je možné utvoriť taký argument, že pravdivosť jeho premís je nezlučiteľná s nepravdivosťou jeho záveru. Znovu, stručná odpoveď v oboch prípadoch je *nie*. Ak totiž predpokladáme, že niekto je neomylný, alebo predpokladáme, že to, čo tvrdí, je pravdivé, tak nepotrebujeme argument expertom. *Ktokoľvek* je neomylný a korektne³⁵ tvrdí *A*, musí mať pravdu (inak by nebol neomylný) a je celkom irelevantné, či je expertom. A predpoklad o expertovi je irelevantný aj v prípade, v ktorom by sme predpokladali, že obsah jeho tvrdenia je pravdivý – rozdiel oproti predpokladu o neomylnosti je ten, že v tomto prípade by išlo o kruhový argument.

Nie je teda pravda, že každý revidovateľný typ argumentu má svoj deduktívny analogon. Niektoré argumenty sú očividne *esenciálne* revidovateľné, pretože z nich nie je možné „urobiť“ deduktívne argumenty žiadnym rozšírením premís.

34 Tamže.

35 Podmienku korektnosti uvádzam, pretože vylučuje možnosť, že by bol expert neúprimný. Predpoklad o korektnosti možno chápať aj ako ďalšiu premisu argumentu expertom vychádzajúcim z jeho neomylnosti.

Záver

Súhlasím s tým, že rola deduktívnej logiky pri analýze a hodnotení argumentov je obmedzenejšia, než sa kedysi očakávalo.³⁶ Ale striktné odmietanie akejkolvek možnosti jej uplatnenia pri modelovaní bežných argumentov môže byť unáhlené.

Táto práca pojednávala iba o jednom type kauzálneho argumentu, ktorý má však významné postavenie v každodennej argumentácii. Mohlo by sa zdať, že pri argumente od príčiny k účinku je možné používať dva spôsoby hovorenia – jeden revidovateľný, druhý deduktívny. V prvom prípade sa opierame o to, čo sa *normálne*, či *vo všeobecnosti* stáva po stlačení vypínača. V druhom prípade zase vychádzame z toho, že *vždy* po stlačení vypínača nastane zapnutie svetla. V *oboch* prípadoch mlčky predpokladáme, že normálne okolnosti sú pri stlačení vypínača splnené. Ak sa efekt nedostaví, tak v prípade revidovaného spôsobu hovorenia budeme konštatovať, že musela nastať výnimočná okolnosť, kým v prípade deduktívneho spôsobu hovorenia budeme konštatovať, že niektoré z našich predpokladov neboli pravdivé.

Tento dvojitý spôsob vyjadrovania sa zdá byť exkluzívny pre argument od príčiny k účinku. Nie je napríklad možné určiť také podmienky, že z predpokladu, že nejaký expert tvrdí *p* logicky vyplýva pravdivosť *p* – teda pokiaľ chceme, aby expertná premisa v argumente nebola nadbytočná.

Ale čo ak by bol determinizmus nepravdivý? Určite by to bol dôvod pochybovať o tom, či je správne zobrazíť kauzálny argument od príčiny k účinku ako deduktívny argument. Pretože v prípade indeterminizmu žiadne kauzálne podmienky nerobia výskyt efektu nevyhnutným a teda neexistuje taký opis týchto podmienok, ktorý spolu s prírodnými zákonmi nie je zlučiteľný s nepravdivosťou záveru vyjadrujúceho efekt. Ale indeterminizmus by mal dôsledky aj pre revidovateľný spôsob vyjadrenia kauzálneho argumentu. Predstavme si, že v 99% prípadoch sa po stlačení vypínača zapne svetlo a že v 0,999% prípadoch, kedy sa svetlo po zapnutí vypínača nerozsvieti, nie je splnená niektorá z kauzálnych podmienok pre produkciu efektu (napríklad je pokazený mechanizmus vypínača a pod.) Vo zvyšných 0,001% vypínač svetlo nerozsvieti napriek tomu, že

³⁶ Porovnaj napr. Haack (1978).

všetky ďalšie podmienky sú splnené (dôsledok indeterminizmu). A jediným riešením by bolo čakať a skúsiť zapnúť svetlo znovu. Nemali by sme potom zmienku o indeterminizme, respektíve možnosti indeterministickej udalosti zaradiť medzi výnimočné okolnosti kauzálneho argumentu? Táto výnimočná okolnosť by sa typovo odlišovala od ostatných v tom, že nejde o kauzálnu podmienku, ale týka sa vzťahu ďalších kauzálnych podmienok k ich efektu, ktoré nerobia výskyt svojho efektu nevyhnutným.

Literatúra

- Bielik, L. (2020): „Pollockova koncepcia revidovateľného usudzovania a kritika argumentov.“ *Filozofia* 75 (8): 628–643. Dostupné z: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.8.2>.
- van Eemeren, F. H., Garssen, B., Krabbe, E. C. W., Snoeck Henkemans, A. F., Verheij, B. & Wagemans, J. H. M. (2014): *Handbook of argumentation theory*. Springer, Dordrecht. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-90-481-9473-5>.
- van Eemeren, F. H. & Snoeck Henkemans, A. F. (2016): *Argumentation: Analysis and Evaluation*. Routledge. Dostupné z: <https://doi.org/10.4324/9781315401140>.
- van Eemeren, F. H. & Garssen, B. (2020): „Argument Schemes: Extending the Pragma-Dialectical Approach.“ In *From Argument Schemes to Argumentative Relations in the Wild: A Variety of Contributions to Argumentation Theory*. eds. F. H. van Eemeren & B. Garssen, Springer, Cham, s. 11–23. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28367-4>.
- Govier, T. (2013): *A Practical Study of Argument*. Rozšírené vydanie. Cengage Learning. Wadsworth.
- Govier, T. (2018): *Problems in Argument Analysis and Evaluation*. Windsor Studies in Argumentation. Windsor, Ontario. Dostupné z: <https://doi.org/10.22329/wsia.06.2018>.
- Haack, S. (1978): *Philosophy of Logics*. Cambridge University Press, Cambridge. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511812866>.

- Mackie, J. L. (1965): „Causes and Conditions.“ *American Philosophical Quarterly* 2 (4): 245–264.
- Perelman, C. & Olbrechts-Tyteca, L. (1969): *A Treatise on Argumentation*. University of Notre Dame Press. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj74xx>.
- Pollock, J. L. (1991): „A theory of defeasible reasoning.“ *International Journal of Intelligent Systems* 6 (1): 33–54. Dostupné z: <https://doi.org/10.1002/int.4550060103>.
- Pollock, J. L. (1992): „How to reason defeasibly.“ *Artificial Intelligence* 57 (1): 1–42. Dostupné z: [https://doi.org/10.1016/0004-3702\(92\)90103-5](https://doi.org/10.1016/0004-3702(92)90103-5).
- Ryle, G. (1953): „Formal and Informal Logic.“ In *Dilemmas*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 95–111. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316286586.009>.
- Toulmin, S. E. (2003): *The Uses of Arguments*. Cambridge University Press, New York.
- Verheij, B. (2003): „DefLog: on the Logical Interpretation of Prima Facie Justified Assumptions.“ *Journal of Logic and Computation* 13 (3): 319–346. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/logcom/13.3.319>.
- Walton, D. (1996): *Argument Structure: A Pragmatic Theory*. University of Toronto Press.
- Walton, D. (2008): *Informal Logic: A Pragmatic Approach* (2nd ed.). Cambridge University Press, Cambridge. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808630>.
- Walton, D., Reed, C. & Macagno, F. (2008): *Argumentation Schemes*. Cambridge University Press, Cambridge. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511802034>.
- Walton, D. (2016): *Argument Evaluation and Evidence*. Springer, Cham. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-19626-8>.

Zouhar, M. (2020): „Pojem argumentácie a jeho definícia.“ *Filozofia* 75 (8): 615–627. Dostupné z: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.8.1>.

Abstract

Is argument from cause to effect really defeasible?

According to informal logic, the possibilities of deductive logic as a tool for analysing and evaluating ordinary arguments are very limited. While I agree with this claim in general, I question it in the case of the argument from cause to effect. In this paper I first show, on the basis of carefully chosen examples, that we usually react differently to falsification of the conclusion of the argument from cause to effect than we do to the falsification of the conclusion of other defeasible arguments. I then identify general conditions and assumptions under which the causal argument from cause to effect can be reconstructed as deductive. Finally, I compare the causal argument with the expert argument, which is a typical example of a defeasible argument in the narrower sense.

Key words: defeasible argument, deductive argument, causal argument from cause to effect, determinism, formal deductive logic, informal logic

Kollárik, T. (2023): „Je kauzálny argument naozaj revidovateľný?“ *Filosofie dnes* 15 (1): 23–51. Dostupné z www.filosofiednes.ff.uhk.cz

Obava ze ztráty vlastního aktérství a absence morálního aktéra u autonomních dopravních prostředků¹

Robin Kopecký

Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze
Nám. J. Palacha 80, 116 93 Praha 1
Centrum Karla Čapka pro studium hodnot ve vědě a technice
<https://www.cevast.org/>
robin.kopecky@icloud.com

Michaela Jirout Košová

Centrum Karla Čapka pro studium hodnot ve vědě a technice
<https://www.cevast.org/>
michaela.kosa@natur.cuni.cz

Diskuse o filosofických problémech spojených s nástupem autonomní dopravy je často spojena s negativy a je vedena v duchu techno-pesimismu. Významný prostor v této debatě je věnován aplikaci vozíkového dilematu („*trolley problem*“) do řídicích algoritmů vozů. V této eseji se však zamýšlíme nad dalším problémem našich morálních intuic – otázkou morálního aktérství. Pocit morální odpovědnosti si žádá faktickou kontrolu nad situací a kauzální odpovědnost. O tu bývalý řidič jako pasažér autonomního vozu přichází, ale přesto může cítit vinu. Prioritně bychom se měli soustřeďovat na morální psychologii uživatele, spíše než na hledání optima kolizí pro algoritmy. V eseji poukazujeme na historické paralely absence aktéra v automatických systémech i na to, že lidé snáze přijímají autonomní nákladní dopravu než dopravu osob. Dále nastiňujeme možné způsoby řešení přesunu odpovědnosti, a to nejprve prostřednictvím analogie s řidičem přicházejícím o aktérství nástupem do vozu hromadné dopravy. Možný operátor autonomních vozů, který na provoz dohlíží místo skutečného řidiče, může představovat dočasné opatření. Skutečnou alternativou morální odpovědnosti by se

¹ Tento článek vznikl v rámci grantového projektu TAČR TLO3000549 *Umění a design jako řešení změn v dopravě s nástupem autonomního řízení*.

ale mohl stát fiktivní morální aktér dosazený provozovatelem vozů. Oproštění se od vlastnictví autonomního vozu osvobozuje lidi od konečného vnímání morální odpovědnosti, takže krátkodobé výpůjčky, sdílení nebo hromadná doprava by mohly být další vhodnou odpovědí na tento psychologický fenomén.

Klíčová slova: aktérství, autonomní vozidla, morální odpovědnost, morální intuice

Uvedení technologických inovací v podobě propojeného a autonomního řízení pro individuální a hromadnou dopravu s sebou nese kromě jiného příležitosti pro pozitivní změny v podobě snížení dopadu dopravy na životní prostředí, zvýšení bezpečnosti pro cestující, a také finanční a časové úspory.² Přesto je společenská debata o těchto inovacích vedena v rovině možných negativ.³

Celé subžánry vědeckofantastické literatury se zabývají konfliktem mezi protagonisty a novými technologiemi. Konflikt představuje pole možností pro atraktivní děj, zatímco bezproblémové, čistě techno-optimistické prostředí je inertní a čtenářsky nezajímavé. Lze proto očekávat, že se i společenská diskuse bude ubírat techno-pesimistickým směrem, zaměří se na negativa a konkrétní etické otázky. Ačkoli v tomto textu řešíme namísto strojových zabijáků či všeobjímající virtuální reality ze science fiction obavy všedního dne, které odrážejí naše lidské morální intuice, sci-fi kultura hraje přímou kauzální roli i v této oblasti, jak dokládáme v následujícím odstavci.

Mohli bychom očekávat, že se čtenáři a fanoušci fantastiky, vzhledem k jejím odkazům na zneužití technologií, odlidštění, limitace a další problémy s fiktivní technologickou budoucností, stanou obezřetnějšími při morálním zvažování přínosů futuristických inovací. Na základě empirického šetření zkoumajícího morální schvalování technologického vylepšování člověka (enhancement) autoři Laakasuo a jiní zjistili, že jsou znalosti a příznivý vztah k science fiction s tímto souhlasem asociovány pozitivně, tedy že lidé s fantastikou lépe obeznámení morálně více schvalují enhancement. Otevřenost vůči zkušenosti (z pětifaktorového modelu osobnosti) s tímto schvalováním naopak asociována nebyla.⁴

2 Talebpour & Mahmassani (2016).

3 Kopecký (2019).

4 Laakasuo et al. (2018).

Předjeme ale od *enhancementu* a *beletrie* k hlavnímu tématu této eseje, kterým jsou překážky pro přijetí autonomní dopravy, a to nikoliv překážky technické, ve smyslu například optimalizace konstrukce vozovky a softwaru dopravních prostředků, ale překážky vyvstávající z naší lidské mysli a našich hodnot, a jejich možná řešení, která se pokusíme nastínit v závěru.

Tradiční a široce diskutovaný „vozíkový problém“ (anglický termín „*trolley problem*“ odkazuje na vůz tramvaje a překládá se jako vozíkové, tramvajové nebo drezínové dilema) představuje úkol pro programátory řídicího softwaru autonomních dopravních prostředků. Ti společně s filozofy hledají optimální morální rozhodovací pravidla, která by mohla být uplatněna v případě poruch nebo dopravních nehod, při nichž vznikají morální dilemata. Jde o situace kdy, pokud nezasáhneme, dojde jistě ke ztrátě na X životech. Pokud zasáhneme a riziko odvrátíme, následkem bude pravděpodobně nezamýšlená škoda na Y životech, přičemž $X > Y$.⁵ V těchto dilematech stojí před morálním aktérem či strojem na jeho místě proti sobě *omise* (nejednat, a jistě nechat zemřít X lidí) a *komise* (jednat, a pravděpodobně nechat zemřít Y [$X > Y$] lidí). Jiným typem je „záchranářské dilema“, ve kterém se má morální aktér nebo jeho případný robotický ekvivalent rozhodovat mezi dvěma komisemi: záchranou A , při které zemře B , anebo záchranou B , při které zemře A . V záchranářském dilematu nepředpokládáme *omisi*, při níž bychom nechali zemřít A i B .⁶

Myšlenkové experimenty zabývající se záchranou a nečinností vedoucí k úmrtí – vozíkový nebo záchranářský problém – však nejsou jedinými možnými typy problémů a domníváme se, že pro kontext společenského přijetí autonomního řízení nejsou ani těmi nejzávažnějšími. Úhelným kamenem zavádění nové technologie se může stát obyčejný uživatel automobilu, jehož ochota přijmout autonomní řízení může mít větší dopad, než nalezení optimálního řešení vozíkových problémů. Místo dilemat *omisi* a *komisi* pro aktéry, ať už lidské nebo jejich robotické alternativy, vyvstávají dva spojené problémy: *ztráta aktérství* a *absence morálního aktéra*. Tyto problémy jsou relevantní nejen pro tvůrce autonomních dopravních prostředků, ale i pro další filosofickou debatu týkající se

5 Foot (1967), Thomson (1985), Lin (2015), Černý (2020), Kopecky et al. (2022).

6 Sundvall et al. (2023).

s lidmi interagujících strojů s umělou inteligencí obecně. Návrhy řešení problémů s přijetím autonomní dopravy, které se podaří hypoteticky nalézt, tak budou následně aplikovatelné i v odlišných sférách etiky robotiky, například u pečovatelských nebo armádních robotů, které mají vyšší stupně volnosti.

Jak jsme už uvedli, za centrální problém nepovažujeme možné suboptimální nastavení morálního softwaru vozidla zodpovědného za řešení vozíkových dilemat z pohledu některých etických teorií (například konsekvencialismu nebo deontologie), ale řidičův strach z proměny jeho role aktivního aktéra na pouhý pasivní subjekt. Situaci navíc zhoršuje ztráta skutečného odpovědného morálního aktéra. Cítíme-li se totiž zodpovědní za nastalou situaci, chceme nad ní mít rovněž reálnou kontrolu, a přesune-li se zodpovědnost na někoho jiného, požadujeme, aby byl onou odpovědnou osobou skutečný morální aktér.

Na základě dat z Eurobarometru 2014 přinesli autoři Hudson, Orivska a Hunady pro tuto úvahu dva přínosné poznatky. Zaprvé zjistili, že je veřejnost otevřenější autonomním nákladním vozům než autonomním osobním vozům. To může být dáno tím, že se absencí aktéra i posádky jako takové v čistě nákladní dopravě situace morálního poměrování zjednoduší.⁷ Dle druhého zjištění určuje technofobie k robotům měřená dle Nomura a jiných také negativní postoje k autonomním vozům.⁸

Jako tradiční historický příklad technofobie a strachu ze ztráty aktérství můžeme uvést výtah, který je svým způsobem obdobný problému chybějícího morálního aktéra u autonomního vozidla. Obecnou veřejnost znepokojovala absence operátora v nově zavedených automatických výtazích, byl tedy zaveden náhradní (lidský) operátor. Jeho zodpovědnost se sice vázala pouze ke stisknutí tlačítka podlaží, cestující se však díky jeho přítomnosti cítili příjemněji a služeb výtahu využívali mnohem ochotněji. Tato historická kuriozita ilustruje lidskou potřebu být schopen identifikovat konkrétního aktéra, který ponese plnou morální odpovědnost za možná řešení potenciálně nebezpečných situací. To může souviset s vnitřní intuicí, že pouze lidský aktér zvládne mít situaci náležitě pod kontrolou, klíčovou roli zde ale pravděpodobně

7 Hudson, Orivska & Hunady (2019).

8 Nomura et al (2006).

hraje možnost ukázat na někoho reálného jako na nositele morální odpovědnosti. Užití „výtahového řešení“ u autonomního vozu za použití emulace role řidiče řídicím softwarem by zřejmě neuspokojilo lidské obavy, protože by dostatečně nezohledňovalo lidskou intuici týkající se chybějícího lidského morálního aktéra. Inspiraci pro vhodné řešení, které popíšeme v následujících odstavcích, bychom mohli najít u hromadné dopravy.

Řidiče během ovládání vozidla činí morálními aktéry nutnost čelit mnoha dílčím morálním dilematům, od dodržení předepsané rychlosti, pravidel pro předjíždění a parkování, až po závažná provinění, jako je jízda pod vlivem drog. V případě autonomních vozů se však z původních řidičů stávají cestující – pasažéři.⁹ Tím přestávají být schopni následovat či porušovat relevantní pravidla a tedy i čelit příslušným morálním dilematům. Chování autonomního vozu bude v souladu s platnými regulacemi, které tato dilemata dopředu vyloučí (jde o analogii k užití hypotetické „morální pilulky“ bránící konzumentovi po požití chovat se v rozporu s morálkou). K obdobné proměně dochází u řidičů osobní dopravy při nástupu do vozidla dopravy hromadné: i zde dobrovolně mění svůj status morálního aktéra na status pouhého pasažéra. Identifikujeme dva možné důvody pro obvykle bezproblémové přijetí tohoto posunu.

Prvním důvodem usnadňujícím daný přechod je nezměněná fyzická přítomnost řidiče ve většině prostředků hromadné dopravy. Je tak zachován morální aktér, který ovládá vozidlo a nese zodpovědnost a morální vinu za případnou nebezpečnou situaci. Případný přenos přímo morálně zodpovědné osoby do autonomní osobní dopravy se ukazuje příliš složitým až nemožným. Lze si však představit živého člověka bez reálné zodpovědnosti dosazovaného na přechodnou dobu „za volant“, tj. do role morálního aktéra, jinak autonomně řízeného vozidla. Dočasně zde, stejně jako v případě výtahu, znamená, dokud si společnost nezvykne. Druhý důvod, pro užívání autonomních osobních vozů již plně aplikovatelný, je možnost nebýt vlastníkem/provozovatelem autonomního hromadného/osobního vozidla. Cestující v hromadné dopravě nenesou žádnou právní, morální ani psychologickou odpovědnost, což z nich dělá doslova morální „černé pasažéry“.

9 Kopecký (2019).

V případě vlastnictví autonomního vozu budou bývalí řidiči pravděpodobně stále cítit psychologickou odpovědnost za následky jednání řídicího softwaru, a to i navzdory tomu, že již nebudou fyzicky ovládat volant, pedály, ani páky. Požadované ztráty psychologické odpovědnosti můžeme dosáhnout náhradou osobního vlastnictví vozu krátkodobými pronájmy nebo sdílením u specializovaných společností. Přesun vlastnictví autonomních vozů z majetku uživatelů zmenší vnímanou morální odpovědnost za případné morálně relevantní pochybení vozu při řešení dopravních situací a případných nehodách.

Toto řešení zároveň odpovídá na otázku, zda by měl být řídicí software regulován státem, výrobcem (automobilkou) či softwarovými vývojáři – psychologická vina i morální odpovědnost padne na vlastníka a provozovatele sdílených vozů. Marginalizujeme morální aktérství pasažéra, ale zachováváme morální odpovědnost provozovatele.

Různou míru morální odpovědnosti „řidiče“, nebo lépe řečeno posádky autonomního vozu v rovině viny nebo zásluh, zkoumali McManus a Rutchick¹⁰ na modelových situacích adaptovaného vozíkového problému převzatých ze studií Bonnefona a jiných¹¹. Participantů hodnotili vinu či zásluhu posádky v závislosti na sobeckém/altruistickém rozhodnutí vozu při kolizní situaci. Ukázalo se, že nejvíce viny nebo zásluh přisuzují očekávatelně posádce – „řidiči“ vozu v případě manuálního řízení vozidla, a naopak nejméně v případě, že byl výrobcem plně nastaven řídicí software. Z příkladů různých mezistupňů intervencí posádky a přednastaveného softwaru od výrobce vyplývá, že redukce aktérství na straně „řidiče“ (posádky) vede ke snížení vnímané viny či zásluh posádky za špatné či dobré následky řešení kolizních situací. I když je tento empirický výzkum založen na vozíkových problémech komise a omise, naznačuje, že zde existuje možnost omezením kompetencí pasažérů přenést morální vinu z posádky na výrobce.¹² V navazujícím výzkumu Benneta a jiných hodnotili participantů přisuzování viny „řidiči“ dle různých stupňů automatizace. I když se s narůstajícím stupněm automatizace přisuzovaná vina „řidiče“ redukovala směrem

10 McManus & Rutchick (2019).

11 Viz Bonnefon, J. F., Shariff, A. & Rahwan, I. (2016): „The social dilemma of autonomous vehicles.“ *Science* 352 (6293): 1573–1576. Dostupné z: <https://doi.org/10.1126/science.aaf2654>.

12 McManus & Rutchick (2019).

k dalším zúčastněným stranám, jako například k zmíněnému výrobcí, přesto ve všech případech morální vina padala dle názoru participantů i na „řidiče“ – posádku autonomního vozu.¹³

Závěrem shrňme, že by problém laických morálních intuic týkajících se ztráty vlastního aktérství mohl nalézt částečné řešení ve změně vlastnických vztahů směrem k využívání vozu formou krátkodobých výpůjček a sdílení, nebo většinovým nahrazením soukromé dopravy dopravou hromadnou. Cílem je přesun břemena morální odpovědnosti z bývalých řidičů na nové majitele. Druhý problém, a sice absenci morálního aktéra, můžeme zkusit řešit analogicky k obsluze výtahů přechodnou přítomností lidských operátorů v autonomních vozech hromadné dopravy. Dalším krokem by mohlo být zavedení fiktivních morálních aktérů, jako je firma provozovatele/vlastníka, nebo do budoucna dokonce dostatečně sofistikovaných strojů. To by však vyžadovalo zahájení společenské a filosofické diskuse o umělých bytostech jako možné extenzi pro morální aktéry.

Obecné problémy, jako je technofobie vůči robotům, mohou být řešeny prostřednictvím fenoménu habituace. Vyrovnáme-li se s pravděpodobně roky trvající dobou habituace na různé roboty ve společnosti na základě pozitivních osobních zkušeností (jak můžeme vidět například v japonské kultuře), může se naše obava z absence morálního aktéra postupně transformovat do pozitivního vztahu k novému typu umělého aktéra. Ochota ke sdílení a přechodu k hromadné dopravě na jedné straně, a morální hodnocení chování robotů a autonomních vozidel na straně druhé, musejí být dále náležitě empiricky zkoumány, a to například formou hodnocení jednotlivých návrhů skrze dotazníková šetření. Jenom tak bude možné zhodnotit efektivitu našich návrhů a posunout je k možné implementaci.

Literatura

Bennett, J. M., Challinor, K. L., Modesto, O. & Prabhakaran, P. (2020): „Attribution of blame of crash causation across varying levels of vehicle automation.“ *Safety Science* 132: 104968. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.104968>.

13 Bennet et al.(2020).

- Černý, D. (2020): *The Principle of Double Effect: A History and Philosophical Defense*. Routledge.
- Foot, P. (2002): „The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect.“ In *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*, P. Foot, Clarendon Press, Oxford, 2002, (Původně publikováno v *Oxford Review*, 5, 1967.) s. 19–33.
- Hudson, J., Orviska, M. & Hunady, J. (2019): „People’s attitudes to autonomous vehicles.“ *Transportation research part A: policy and practice* 121: 164–176. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.08.018>.
- Kopecký, R. (2019): „Morální problémy autonomních vozidel.“ *Filosofický časopis* 67 (2): 267–268.
- Kopecky, R., Jirout Košová, M., Novotný, D. D., Flegr, J. & Černý, D. (2022): „How virtue signalling makes us better: Moral preferences with respect to autonomous vehicle type choices.“ *AI & Society* 38: 937–946. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s00146-022-01461-8>.
- Laakasuo, M., Drosinou, M., Koverola, M., Kunnari, A., Halonen, J., Lehtonen, N. & Palomäki, J. (2018): „What makes people approve or condemn mind upload technology? Untangling the effects of sexual disgust, purity and science fiction familiarity.“ *Palgrave Communications* 4 (1): 1–14. Dostupné z: <https://doi.org/10.1057/s41599-018-0124-6>.
- Lin, P. (2015): „Why Ethics Matters for Autonomous Cars.“ In *Autonomous Driving. Technical, Legal and Social Aspects*, eds. M. Maurer et al., Springer, Berlin, Heidelberg, s. 69–85. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-662-48847-8>.
- McManus, R. M. & Rutchick, A. M. (2019): „Autonomous vehicles and the attribution of moral responsibility.“ *Social psychological and personality science* 10 (3): 345–352. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1948550618755875>.
- Nomura, T., Suzuki, T., Kanda, T. & Kato, K. (2006): „Measurement of

anxiety toward robots.“ In *ROMAN 2006 – The 15th IEEE International Symposium on Robot and Human Interactive Communication*, IEEE, Hatfield, UK, s. 372–377. Dostupné z: <https://doi.org/10.1109/ROMAN.2006.314462>.

Sundvall, J., Drosinou, M., Hannikainen, I., Elovaara, K., Halonen, J., Herzon, V., Kopecký, R., Jirout Košová, M., Koverola, M., Kunnari, A., Perander, S., Saikkonen, T., Palomäki, J. & Laakasuo, M. (2023). „Innocence over utilitarianism: Heightened moral standards for robots in rescue dilemmas.“ *European Journal of Social Psychology* 53 (4): 779–804. Dostupné z: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2936>.

Thomson, J. J. (1985): „The trolley problem.“ *The Yale Law Journal* 94: 1395–1415.

Talebpour, A. & Mahmassani, H. S. (2016): „Influence of connected and autonomous vehicles on traffic flow stability and throughput.“ *Transportation Research Part C: Emerging Technologies* 71: 143–163. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.trc.2016.07.007>.

Abstract

Fear of losing personal agency and the absence of a moral agent in autonomous transportation vehicles

Discussion about philosophical problems associated with the rise of autonomous driving is often associated with negatives and is conducted in the spirit of technopessimism. A significant space in this debate is dedicated to the application of the “trolley problem” to vehicle control algorithms. However, in this essay, we reflect on another problem of our moral intuitions – the question of moral agency. The feeling of moral responsibility demands factual control over the situation and causal responsibility. The former driver, now a passenger in an autonomous vehicle, loses this control, but may still experience guilt. Primarily, we should focus on the moral psychology of the user rather than searching for collision optima for algorithms. In the essay, we point out historical parallels of the absence of agency in automated systems and the fact that people are more accepting of autonomous freight transportation than personal transportation. Furthermore, we outline possible ways to shift responsibility, starting with an analogy to a driver losing agency when entering public transportation. A possible operator of autonomous vehicles, overseeing the operation instead of a real driver, could serve as a temporary solution. However, a fictional moral agent appointed by the vehicle operator could potentially become a genuine alternative to moral responsibili-

ty. Detachment from ownership of an autonomous vehicle frees individuals from a final perception of moral responsibility, so short-term rentals, sharing, or public transportation could be suitable responses to this psychological phenomenon.

Key words: agency, autonomous vehicles, moral responsibility, moral intuitions

Kopecký, R. & Jirout Košová, M. (2023): „Obava ze ztráty vlastního aktérství a absence morálního aktéra u autonomních dopravních prostředků.“ *Filosofie dnes* 15 (1): 52–61. Dostupné z www.filosofiednes.ff.uhk.cz

Tim Bayne
Philosophy of Mind: An Introduction¹

Nada Barochová

*Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni
Sedláčkova 38, 301 00 Plzeň
nada.barochova@seznam.cz*

Recenze seznamuje s knihou *Philosophy of Mind: An Introduction*, jejímž autorem je Timothy John Bayne. Recenze je zaměřena na obsah jednotlivých kapitol a celkové zhodnocení knihy. Cílem je seznámit čtenáře s klíčovými tématy, jimž se Bayne v knize věnuje, a s jeho argumentací.

Klíčová slova: filosofie mysli, Timothy John Bayne, *Philosophy of Mind: An Introduction*

Timothy John Bayne je profesorem na velké a velmi dobré² Monash University v australském Melbourne. Po bakalářském studiu v novozélandském Otago dosáhl doktorátu na University of Arizona (2003), před působením na Monash vyučoval na Macquarie v Sydney (2003–2006) a v Oxfordu (2007–2012) a v letech 2013 až 2018 byl nositelem evropského grantu (ERC) na téma architektura vědomí. Z jeho starších knih uveďme vysoce ceněnou monografii *The Unity of Consciousness* (OUP 2012) a příručku *Oxford Companion to Consciousness* (2009).

Bayne se věnuje otázkám o povaze vědomí v rámci filozofie mysli a kognitivní vědy. Jeho aktuální výzkum se soustředí na inovativní oblast měření vědomí. Jeho filozofický přístup k určení vědomí organismů

¹ Bayne, T. (2022): *Philosophy of Mind: An Introduction*. Routledge, New York.

² V letošním světovém žebříčku Times Higher Education Supplement je čtyřicátá čtvrtá (druhá nejlepší v Austrálii).

reflektuje hodnotu interdisciplinárního výzkumu, umísťující jeho práci na pomezí mezi vědou a filozofií. Bayneova práce otevírá nové perspektivy na hranicích lidského poznání v oblasti vědomí.³

Jeho nová učebnice *Philosophy of Mind: An Introduction* vyšla v roce 2022 a obsahuje přehled klíčových témat filosofie mysli. Autor v ní zohledňuje novější změny ve filosofii mysli i některé důležité změny ve vědeckém zkoumání mysli. Kniha je rozdělena do 13 kapitol. Autor doporučuje číst první tři kapitoly v tom pořadí, v jakém jsou otištěny; následující kapitoly jsou na sobě relativně nezávislé a lze je číst v libovolném pořadí.

V první kapitole se Bayne zaměřuje na mentální jevy. Jeho hlavním cílem je identifikovat vlastnost, která je nutná a postačující k tomu, aby bylo něco kvalifikováno jako mentální jev. Autor ve své argumentaci vysvětluje, proč žádná z uvažovaných vlastností (soukromí, intencionalita a vědomí) necharakterizuje všechny a pouze mentální jevy. Velkým přínosem této kapitoly je identifikace dvou ústředních rysů mysli – intencionality a vědomí –, jejich chápání a jejich místa v přirozeném světě. Zvláště důležitá otázka se týká vztahu mezi těmito dvěma pojmy a vývojem v pohledu filosofů v posledních třech desetiletích. Od poloviny 20. století do zhruba začátku 21. století měli filosofové tendenci považovat intencionalitu a vědomí za zásadně odlišné fenomény, ale tento názor se nyní ocitá pod rostoucím tlakem představy, že intencionalita a fenomenální vědomí jsou hluboce provázány a nelze je chápat jako izolované od sebe navzájem. Debaty mezi zastánci těchto dvou myšlenek (a jejich verzemi) mají dopad na mnoho otázek ve filosofii mysli a Bayne se k nim v následujících kapitolách často vrací.

Ve druhé kapitole autor představuje tezi fyzikalismu a porovnává fyzikalistické pojetí mysli s jinými názory. Zaměřuje se na vysvětlení důležitých problémů, jako je například Hempelovo dilema při pokusech charakterizovat fyzikalismus, a zvažuje některé odpovědi na tyto problémy a také představuje kontrast mezi apriorním a aposteriorním pojetím fyzikalismu.

Cílem třetí kapitoly je posoudit čtyři nejvlivnější přístupy k mysli – behaviorismus, teorii identity, funkcionalismus a eliminativismus. Autor popisuje, jak se tyto přístupy k mysli od sebe liší, a poté se zabývá někte-

3 *Melbourne Monash Consciousness Research* (© 2020).

rými hlavními způsoby, jakými byly jednotlivé přístupy rozvíjeny. Autor neobhájuje žádný konkrétní přístup, ale představuje některé z hlavních fyzikalistických možností a identifikuje některé jejich nejdůležitější silné a slabé stránky. Zamýšlí se také nad úlohou, kterou v různých verzích fyzikalismu hraje věda.

Po těchto třech základních kapitolách se autor věnuje mentálním schopnostem. Ve čtvrté kapitole zkoumá povahu vnímání, druhy věcí, které lze vnímat, a možnost nevědomého vnímání. V páté kapitole se zaměřuje na myšlení a hledá odpovědi na otázky týkající se různých druhů myšlenek, jejich rozdílů nebo toho, zda myšlenky zahrnují nějaký vnitřní jazyk. V této kapitole také nacházíme vysvětlení a (z)hodnocení argumentu Johna Searla o Čínském pokoji a představení Turingova testu s jeho silnými a slabými stránkami.

Následující čtyři kapitoly se zaměřují na intencionalitu a vědomí. Autor zde poukazuje na otázky o povaze hranice mezi filosofickou reflexí mysli a jejím vědeckým zkoumáním. Kapitola 7 se zabývá sporem mezi internalismem a externalismem. Kapitola 8 představuje tři vlivné argumenty týkající se vědomí: argument Thomase Nagela o netopýrech, Franka Jacksona o znalostech a Davida Chalmerse o zombie. Tato kapitola rovněž obsahuje vysvětlení dvou nefyzikalistických přístupů k metafyzice vědomí – dualismu a Russellova monismu. Kapitola 9 uvádí další teorie vědomí, zejména teorie monitorování, nervové teorie a funkcionalistické teorie. Autor se zabývá problematikou metod první osoby a metod třetí osoby a porovnává je: každá z nich má své zastánce a k žádné nebyly podány rozhodující argumenty pro ani proti.

V desáté kapitole se autor zamýšlí nad tím, co je v pozadí naší obvyklé oddanosti víře v mentální kauzalitu. Autor uvádí řadu argumentů, které buď možnost mentální kauzality veskrze zpochybňují, nebo alespoň ukazují, že uznání mentální kauzality je neslučitelné s některými tezemi o mysli, které jsou velmi atraktivní. Tato kapitola se rovněž zabývá námitkou proti mentální kauzalitě, která vyplývá z neurovědeckého výzkumu.

Poslední tři kapitoly se zaměřují na jiné mysli, sebepoznání a jáství. Kapitola 11 se zabývá třemi hlavními přístupy k teorii mysli, od nichž autor přechází k filosofickým otázkám spojeným s problematikou jiných lidských myslí. Nakonec se tato kapitola zabývá otázkou vědomí u umě-

lých systémů. Ve dvanácté kapitole autor zkoumá čtyři z významných popisů sebeuvědomění, identifikuje jejich silné a slabé stránky a zabývá se některými hlavními spornými body ohledně sebepoznání: podle něho se nejzásadnější neshoda pravděpodobně týká zdrojů sebepoznání. V kapitole 13 jsou identifikovány různé role, které hraje pojem já, a zkoumány tři hlavní koncepce já: dualismus, animalismus a neolockovské názory.

Tato učebnice poskytuje čtenáři výčet hlavních problémů filosofie mysli. Kromě hlavního textu najdeme v každé kapitole i doprovodný text v rámečcích, který přináší základní informace, další pohledy na uvedené problémy, nebo podrobné informace k probíranému tématu.

Úvod do filosofie mysli je dobře napsaný a komplexní přehled klíčových témat v oblasti filosofie mysli. Autorovo zaměření na problematiku vědomí a jeho vysoká kompetence v této oblasti jsou patrné v celé knize, která poskytuje hloubkovou analýzu různých strukturních rysů vědomí a jejich vztahu k taxonomii vědomí. Jednou z předností knihy je autorův jasný a stručný styl: Bayne představuje složité myšlenky a argumenty způsobem, který je přístupný i čtenářům s malými, možná žádnými znalostmi v oblasti filosofie mysli. Zároveň je kniha informativní a zajímavá také pro čtenáře s pokročilejšími znalostmi v oboru. Přístup autora je dobře vyvážený: představuje více pohledů na probíraná témata a neprosazuje žádnou konkrétní teorii nebo pozici. Místo toho poskytuje důkladnou analýzu silných a slabých stránek každého přístupu, což umožňuje čtenářům, aby si sami utvářeli vlastní závěry. Kromě diskuse o etablovaných teoriích se Bayne zabývá i několika nejnovějšími myšlenkami v oboru, jimiž jsou například rozšířené mysli, předvídání a korekce či neurovědy a kognitivní vědy.

Literatura

Bayne, T. J. (2022): *Philosophy of Mind: An Introduction*. Routledge, New York.

Melbourne Monash Consciousness Research [online]. Melbourne: Monash University, © 2020 [cit. 1. 8. 2023]. Heslo „Professor Tim Bayne“. Dostupné z: https://www.mmcr.edu.au/our_people/tim-bayne/.

Abstract

Tim Bayne – Philosophy of Mind: An Introduction

This review introduces the book *Philosophy of Mind: An Introduction*, by Timothy John Bayne. The review focuses on the content of each chapter and an overall assessment of the book. The aim is to acquaint the reader with the key themes addressed in Bayne's book and his argument.

Key words: philosophy of Mind, Timothy John Bayne, *Philosophy of Mind: An Introduction*

Barochová, N. (2023): „Tim Bayne – Philosophy of Mind: An Introduction.“ *Filosofie dnes* 15 (1): 62–66. Dostupné z www.filosofiednes.ff.uhk.cz

ČASOPIS
PRO
SOUČASNOU
FILOSOFII

